

Kinda István

„A téglavetéssel erőssen nagy baj van...”

FEJEZETEK A NAGYBOROSNYÓI CIGÁNYOK GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALOMNÉPRAJZI KUTATÁSÁBÓL

1. Bevezető

A társadalmi rétegződésre és a gazdasági stratégiákra összpontosító vizsgálatot a 2004–2005-ös években végeztem Nagyborosnyón. Az egyéni kutatás során tíz, különböző társadalmi helyzetű cigány család mindennapjaiba tekinthettem be, megállapításaimat pedig a több mint 100 cigány és magyar személlyel való beszélgetésekből szűrtem le. A vizsgált közösségre való rálátásomat szélesítette az egyik szomszédos településen való gyakori tartózkodásom, mely során a községközpont szociális problémáit külső értelmezők (szomszéd falubeliek, tanácsstagok, több falu egyházi személyiségei) perspektívájából is megismerhettem. A gyakori kiszállásoknak köszönhetően a bennszülött adatközlő–idegen kutató viszonyt személyes, közeli ismeretességgé sikerült alakítani. A vizsgálat három fő témakörre terjedt: a társadalmi rétegződés, a gazdasági stratégiák és az egyházi élet (a történelmi egyház, valamint a kisegyházak berkeiben zajló vallási élet) sajátosságaira.¹

Elemzésemben Nagyborosnyó cigány lakosságának a téglavetés és a külföldi vendégmunka közötti többszörös rétegzettségére, a tradicionális téglavetői mesterség és termelés erőterében az 1990-es évektől napjainkig végbement gazdasági és társadalmi folyamatokra figyelek. Kutatásom és megállapításaim a falu belső tereiben állandó jelleggel jelen lévő (letelepedett), diaszpóraszerűen szétszórt vagy etnikailag homogén lakosságú utcákba és más körülmény-

tárolható térrészekbe tömörülő *magyar anyanyelvű cigányokra* vonatkozik.² Emellett utalásokat teszek a megegyező vagy eltérő életstratégiákra, etnikumközi interakciókra, anélkül, hogy hosszasan taglalnám a magyar lakosság gazdasági-társadalmi helyzetét.³ Mint azt a diaszpóra és az etnikailag kompakt térrészekre utalva jeleztem, az itteni cigányok nem képeznek egységes közösséget, sem önálló társadalmat. Dolgozatomban ezért gazdaságilag és társadalmilag elkülöníthető *csoportokról*, kisebb *közösségekről* (pl. szomszédságok) beszélek, a cigányok közösségként való definíciója pedig a magyar lakossággal való (szimbolikus és tényleges) oppozícióban helytálló, de lehetőség szerint ilyenkor is pontosításokat teszek. A *cigány* etnonim előítéletmentes jelentéstartalmával dolgozom írásomban. Használatát a *roma* megnevezés helyett az ebben a régióban használatos, az öndefinícióra ugyanúgy, mint a kizárásos szempontú, etnikai alapú megkülönböztetésre magyarok által alkalmazott *cigány* megnevezés indokolja.

A feldolgozás során történeti, néprajzi, gazdasági és szociálintropológiai, vallásszociológiai szempontú megközelítéseket alkalmazok a jelzett témakörök lehető legalaposabb körüljárása végett. A nagyborosnyói cigány életmód és kultúra számos aspektusáról így sem sikerül beszélnem, a fókusz témákon és az ezekhez kapcsolódó leágazásokon túl valamennyi jelenség újabb vizsgálatok tárgyát képezheti.

¹ A kutatás során a kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének tanárai, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság nyújtottak intézményi-szakmai háttértámogatást. Megkülönböztetett köszönettel tartozom dr. Pozsony Ferencnek és Szabó Á. Töhötömnnek a szakmai-baráti viták során tett kritikai megjegyzéseikért, hozzászólásaikért. Az időközben különböző helyeken nyomtatásban is megjelent egyes fejezeteket – lásd: KINDA István 2005; 2007a; 2007b – átdolgoztam és a hiányzó tematikai bővítésekkel összefoglaló tanulmányra egészítettem.

² A kutatott településen nem élnek tradicionálisabb és zártabb kultúrájú gáborcigányok; az itt élő cigányságnak nincs jellegzetes viselete, egyetlen cigány nyelvjárást sem ismer vagy beszél, és valamennyi család magyar anyanyelvű.

³ A falu öregedő magyar lakossága túlnyomórészt mezőgazdasággal és állattartással foglalkozik. Az aktívabb korcsoport a szocialista iparosítás éveiben igyekezett állami alkalmazásba kerülni helyi

vagy környékbeli városok termelőszövetkezeteiben. Az időszakos munkamigráció rövidebb távon ingázó, majd kétlaki, hosszabb intervallumban nézve teljesen kiköltöző magyar lakosságot eredményezett. A rendszerváltozás utáni határnyitás itt is érzetette hatását; azok, akik nem külföldre mentek dolgozni, a helyi és környékbeli cégeknél próbáltak keresethez jutni. Borosnyón magáncégek keretében jelenleg is több szakágazatban folyik termelés, amelyek munkahelyeket biztosítanak a bútorgyár, az állatfarm, pékség stb. keretében. Az idősebb lakosság stabil megélhetését továbbra is a föld megmunkálásával és állatok tartásával, önálló gazdasági berendezkedéssel biztosítja. Megjegyzem, hogy a magyar lakosság a (mező)gazdasági függése okán sokkal kisebb arányban választotta/választja a vendégmunkát, mint az életmóttal alapján vett kötetlenebb gazdaságú (azaz mezőgazdaságilag hasznosítható föld és állatállomány nélküli) cigány közösségek.

Nagyborosnyó az egykori Háromszék vármegye Sepsiszekhez tartozó települése, további hat falu központja. Az oktatás a településen az I–VIII. osztályos iskolában zajlik. A vallási életnek egy református és egy római katolikus templom, valamint a jehovisták Királyság-terme biztosít infrastrukturális keretet. A faluban nincs gázvezeték. Kutatásom idején több kereskedelmi egység – öt vegyes üzlet, egy ipari cikket forgalmazó üzlet, egy cukrászda és négy kocsmá működött.⁴

A hivatalos népszámlálási statisztika 1992-ben az akkor 1442 fős háromszéki faluban 106 cigányt nemzetiségű lakost jelzett.⁵ A hét településből álló székhely község 3112 fős⁶ lakosságából Nagyborosnyón 1515 személy él.⁷ A 2002-es népszámláláskor az 1515 lakosból 175-en vállalták cigány származásukat.⁸ Többben jelezték, hogy a település lakosságának számbeli növekedése kizárólag a cigány népesség szaporodásának tulajdonítható. A helyi lakosok (magyarok és magukat cigánynak valló személyek egyaránt) a cigányok falun belüli létszámát 40–50%-ban, a polgármesteri hivatal egyik alkalmazottja 62, egy másik 75%-ban határozta meg. A jelentős arányú cigányság – az országos átlaghoz hasonlóan⁹ – előrehaladott asszimilációs fázisban van: viseletükkel és magyar anyanyelvükkel viszonylag teljes a régió magyar lakosságába való beolvadásuk.

Borosnyó magyar–cigány lakosságot feltüntetett etnikai térképére a heterogenitás, a szórt-vegyített egymásmellettség jellemző. Az etnikai különbségek legmegfoghatóbb jelei a mindennapok kulturális megnyilvánulásaiban, a két etnikum erőteljesen differenciált életstratégiáiban,¹⁰ a mindennapi élet erkölcsi mutatóiban, és nem utolsósorban a vallásgyakorlásban fedezhetők fel. A cigány–magyar együttélés ütközésmentes felszíni képe mögött személyi konfliktusok, társadalmi-etnikai frusztráltság, kisebbségi komplexusok és az ezeket kiváltó eltolódott gazdasági erővonalak érzékelhetők. A helyzet komplexitását fokozza, hogy az etnikai és szocio-ökonómiai jelenségek mellett erőteljes vallási-felekezeti aspektus is kidomborodik a Jehova Tanúii¹¹ és a református csoportok közti szembenállásban,

⁴ Már itt megjegyzendő, hogy van cigány kézben lévő kereskedelmi egység is. Vö. NAGY Balázs, SEPSISZÉKI 2001, 104–106.

⁵ VARGA E. Árpád 1998.

⁶ 2002-es adat. A polgármesteri hivatal adatközlése alapján.

⁷ A népszámlálási statisztika egy másik forrásban Nagyborosnyón 3086 főt jelez. Forrás: <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=974>

⁸ A polgármesteri hivatal szíves közlése.

⁹ ACHIM, Viorel 2001, 230.

¹⁰ A két etnikum hagyományos megélhetése ugyanahhoz az erőforráshoz kötődik, csak eltérő hasznosítási lehetőségeket lát benne: a magyarok *megművelik* a földet, azon termelnek (újrahasznosítható);

ami szintén gazdasági téren csapódik le, és végső soron a lokális társadalmi rétegződés egyik meghatározó komponensévé válik.

Kutatásom fókuszában a téglavetés áll, amelyet gazdaságvizsgálatomban természetkielő, etnikum-specifikus tradicionális mesterségként kezelek. A téglavetői gyakorlat köré épített társadalmi elemzésem alappillére az a hipotézis, hogy a falu cigány lakossága több, a gazdasági állapotot determináló életstratégiai alapon (nem genealógiailag!) elkülönülő csoportra oszlik, amelyek gazdaságszerkezeti pozícionálódása a rendszerváltozás óta eltelt tizenhét év alatt nagyrészt végbement – egy csoport nagyon szegény maradt, egy másik jelentősen meggazdagodott –, és feltételezem, hogy ez a szereposztás nagy vonalakban állandósult és kihat a következő időszakokra is.

A téglavetés mint természetkielő népi ipar azért is érdekes, mert az ehhez való kötődés mértéke határozta meg a gazdasági hierarchiát. Annak függvényében, hogy a jövedelem mekkora része származott ebből a tevékenységből, illetve milyen arányú volt az egyéb profit egy-egy család jövedelemstruktúrájában, az anyagi jólét fokozatairól beszélünk, a cigány lakosságra leképezve szegényebb és gazdagabb családokról, csoportokról.

A téglavetés mellett legsikeresebben gyakorolt gazdasági stratégiáknak a külföldi jövedelemszerzés különböző technikái bizonyultak. A két profitorientált tevékenység sikeres ötvözésének tulajdoníthatóan a rendszerváltozás után Nagyborosnyón felgyorsult a cigányság belső rétegződése, megjelent egy olyan cigány „elit” réteg, amely az etnikumok között meghúzott határokat folyamatosan megkérdőjelezi.¹²

A csoportok lehatárolása elsősorban kutatói szemszögből releváns, a cigány lakosság belső rétegzettségének árnyaltabb megragadását szolgálja. Már az elején jelezném, hogy az általam elkülönített csoportok között fennáll a mindennapi kulturális kommunikáció – akár gazdasági (téglavetés és/vagy vásárlás), akár szociális indíttatások (pl. sok szektásnak reformátusok a rokonai) miatt.

Nagyobb felbontásban egy szegény és egy nagyobb tőkekoncentrációt megvalósító, gazdag csoportot

a cigányok pedig a téglavetéssel végérvényesen *kitermelik* azt.

¹¹ Az 1992-es statisztika 129 egyéb vallású – ezek nagyrészt Jehova Tanúii – tartott nyilván (VARGA E. Árpád 1998.). Érdekes módon tíz évvel később ez a kategória ugyanennyi 'egyéb vallású' főről tud. Forrás: <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=974>

¹² Más kutatások is azt bizonyítják, hogy azokon a településeken, ahol a cigány lakosság kitaróan egy mesterséget folytatott húzóágazatként, ráadásul külföldi kapcsolatokat és tőkéket is bevont bonyolult gazdasági rendszerbe, látványos gazdasági előrelépés volt tapasztalható. Egy székhely falu vesszőfonó cigány lakosságának példáján lásd SZABÓ Á. Töhötöm 2004, 122–144.

különítettem el, ez utóbbi csoport profitorientált tevékenységeinek függvényében még tovább szegmentálódik (ami a megvalósított, és főleg a *reprezentált* jövedelmek skáláján mutatkozik meg).¹³

A gazdasági-társadalmi alapú hierarchia vertikuma tehát az alábbi cigány csoportokból tevődik össze kutatásom alapján:

Szegény: Itthon tevékenykedő, legfőképpen téglavetéssel, állandó és időszakos gyűjtögetéssel (vas és egyéb, beadásra szánt hulladék; éti csiga, gomba) foglalkozó, esetlegesen mezőgazdasági jellegű napszámos munkát is vállaló csoport.

Gazdag(abb): a.) Külföldre irányuló migrációban árukereskedelemmel (kínai piaci portékák), üzleteléssel, sefteléssel foglalkozó, az itthoni téglavetés egyes fázisaiba időszakosan bekapcsolódó csoport.

b.) Külföldi munkamigrációban informális szerződésen alapuló stabil munkahellyel (szakképzetlen munkásként gazdaságoknál, építkezéseknél) rendelkezők (esetükben kisebb a jövedelem, mint az *üzletelők* esetében).

c.) Külföldre irányuló migrációban autók viszonteladásával foglalkozó és egyéb, nem tisztázott eredetű jövedelmeket felhalmozó¹⁴ szűk csoport. Ők állnak a cigány lakosság gazdasági struktúrájának a legtetején.

Felekezeti: A szegény és a gazdag csoportok hipotézisszerűen megállapított felekezeti vonatkozása szerint a református cigányok jelentős hányada a szegény csoportba tartozik, a Jehova Tanúi javarésze migráns, azaz a gazdagabb csoportba tartozó család tagja.

Meglátásom szerint az itt vázolt szegmentáltság a lokális egyenlőtlenségek rendszerében a tehetősebb csoport számára további gazdasági előrelépést, a szegények számára pedig beláthatatlan időintervallumú gazdasági stagnálást, vegetálást, tartós szegénységet feltételez. Nem azt állítom, hogy a gazdasági alapon meghúzott határok közt lehetetlen az átlépés, hanem azt, hogy 1990-től kezdődően mára e határok kirajzolódásában fontos szerepet játszó életstratégiákat – hangsúlyosan megjelölve többek közt a munkaetikát is – követő családok olyan kényszer-, illetve versenyhelyzetbe kerültek, amely a szegények számára nem teremti meg a stagnálásból való kilépés lehetőségét. A tehetősebbek a nemzetközi munkaerőpiac és gazdasági struktúra réseibe oly módon illeszkedtek, hogy a tevékenységüket gátló politikai döntések (pl. EU-s törvények) életbe léptetéséig és következetes alkalmazásáig nem valószínű e családok látványos gazdasági vissza-

esése. Tanulmányomban ezt az előfeltevést kívánom körüljárni a különböző csoportokból vett minták – életstratégiák, profitorientált gazdasági tevékenységek – bemutatásával és értelmezésével.

Hipotézisem rövid távra visszapillantó gazdaságtörténeti háttérre irányuló legfontosabb kérdéseim: miből élnek, illetve miből gyarapodnak anyagilag a borosnyói cigányok? A szerencsés anyagi megalapozottsághoz milyen arányban hasznosítják a téglavetés és a migráció kínálta lehetőségeket? Milyen szerepet játszanak jövedelemstruktúrájukban a láthatatlan gazdaság lehetőségei?¹⁵ Hol pozícionálódik sokszínű gazdasági tevékenységük az erkölcsi értékrendhez és a legalitáshoz viszonyítva?

A kérdések válaszait a borosnyói cigányok életstratégiáinak és jövedelemszerzési módozatainak bemutatásából és értelmezéséből próbálom kihámozni, szándékom megfigyelhetővé tenni azokat az egyirányú folyamatokat, amelyek a gazdasági mérleg cigányok javára való billenését és ezáltal a magyar–cigány interetnikus kapcsolatok gyökeres átértelmeződését segítették elő. Mint látni fogjuk, nem mellékes annak a kérdésnek a felvetése, hogy valóban gazdagabbak-e a cigányok, mint a magyarok, és mi a gazdasági állapot mutatója. Az utóbbi bő másfél évtized társadalmi mozgásait az identitás, identitásváltás, illetve kultúraváltás kérdésköreinek felvetésével kívánom megragadni.

2. A téglavetés helye és szerepe a cigány lakosság gazdasági gyakorlatában

2.1. „...azóta örökkéig nyomjuk!” A téglavetés helyi előzményei. A cigányok megjelenése Háromszéken – más erdélyi régiókhoz hasonlóan – a 15. században történt, amikor elsősorban Moldva és Havasalföld felől közelítettek Brassó irányába.¹⁶ Egy a 17. század végéről fennmaradt összeírás a háromszéki cigányok mesterségeit is megjelöli. Itt találunk adatot – a település megnevezése nélkül – a híres téglavető cigányokra vonatkozóan, akiket a háromszéki uradalmakban és a faluközösségekben is szívesen láttak, és különböző helységekből évente megújított szerződéssel végezték a munkájukat.¹⁷

A téglavetés hagyományos jövedelemforrás, ugyanakkor etnikum-specifikus¹⁸ tevékenység Nagyborosnyón. Az itteni cigány lakosság abban különbözik a szomszédos települések cigányaitól, hogy nem foglalkozik házaló kereskedelemmel, amely során saját

¹³ Ez a társadalmi távolság és gazdasági alapú polarizáció erőteljesebben mutatkozik meg a cigány lakosságon belül, mint a magyar közösség életében.

¹⁴ A látványos meggazdagodást elítélő itthoni közvélemény alapján a *nem tisztázott eredetű jövedelmek* lopásból, kábítószer-csempészből és -forgalmazásból, illetve prostitúcióból származnak.

¹⁵ Vö. KEMÉNY István 2000, 7–38.

¹⁶ ALBERT Ernő 1998, 81; POZSONY Ferenc 1998, 111.

¹⁷ ALBERT Ernő 1998, 88; országos viszonylatban ACHIM, Viorel 2001, 222–223.

¹⁸ Az erdélyi magyar falvakban a *téglavető cigány* képe etnikus sztereotípiaként is működik, ez szólásokban is reprezentálódik

termékeit kínálná (mint pl. vesszőseprű, kosár stb.). Az itteni tradicionális cigánymesterség kizárólag helyhez (Borosnyóhoz) kötött tranzakciókat enged meg, és a családi termelés stabil, önálló gazdaságként reprodukálódik a közvélemény szintjén.

A kollektív emlékezet is hangsúlyozza a téglavetői gyakorlat ősiségét. A borosnyói cigányok széles rétegének tradicionális népi mestersége és egyben fő megélhetési forrása már a kommunizmus előtti évtizedekben a téglavetés volt. A kisléptékű (családi) gazdasági üzemszervezetben folytatott termelői tevékenység helyi kialakulásának meghatározója a falu kedvező természetföldrajzi tényezője, a téglavetésnek megfelelő minőségű föld megléte. A falun végigfolyó patak alsóbb és felsőbb szakaszai mentén kiváló föld található a téglavetés céljára, amely összetétele arányait tekintve fele homok és fele agyag kell hogy legyen. A lehetőséget a falu cigány lakossága aknázza ki, amely megfelelő technikai tudás birtokában már az 1948-as államosítás előtt nagyobb tételben állított elő a falu és a tágabb régió építkezéseihez alkalmas téglát.

A kommunizmus alatt a borosnyói téglavető cigányok magánjellegű tevékenységét fokozatosan beszüntették, és a téglavető családokat az iparba integrálva államilag engedélyezett-támogatott üzemszervezetben folytathatták azt itthon és román vidékeken.¹⁹ Borosnyói cigányok állították elő például Bodzaforduló, Töröcsvár, Újtohán, Barcarozsnyó kollektív gazdasági épületeihez szükséges téglamennyiséget az ottani helyszíneken, ezen felül az adott helységek néptanácsainak és a magánszemélyek megrendeléseinek is eleget tettek. Ez a szezonális kereset úgy volt a leginkább megvalósítható, hogy az egész család tavasszal a helyszínre költözött, ahol esetenként szállást, élelmet és megfelelő munkakörülményeket biztosítottak számukra.²⁰ Az állami adórendszert oly módon vonatkoztatták rájuk pl. az 1980-as években, hogy 1.000 kivetett téglá után 25 lejes adóra voltak kötelezve. A szabályozás alóli kibúvót a helyi tanácsokkal való jó viszony kiépítése jelenthette, amely mindkét fél számára jelentős gazdasági hasznot hajtott.²¹

(pl. *mocskos, mint a téglavető cigány*). A magyar nyelvterület etnikum-specifikus gazdálkodási formáiról bővebben lásd CSOMA Zsigmond 1992, 7–24.

¹⁹ A téglavetésre alkalmas föld nem ritka, a folyóvizek árterületeinek földminősége általában megfelelő a kitermelésnek.

²⁰ Ez a gazdasági megfontolásból történő belső migráció kezdettől fogva jellemezte a romániai cigányságot, a szocializmus évtizedeiben különböző csoportjaik pl. idényjellegű agrármunkákat is vállaltak helyi és távolabbi állami gazdaságokban (IAS). Vö. ACHIM, Viorel 2001, 222.

²¹ A korrupció, az ellenőrző biztosok megvesztegetése más – akár szintén tradicionális népi mesterségekből (pl. szénégetés és mészégetés) kinövő – iparágakban is általános volt a kommuniz-

A téglavetők mellett a borosnyói cigányok kisebb hányada alacsony szakképesítéssel a környező városok (Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna) kiépülő ipari egységeiben helyezkedett el. Közülük néhányan a munkahely mellett alternatív-kiegészítő jövedelemforrásként a téglavetést is gyakorolták. Nemcsak Romániában, de Magyarországon is erre az időszakra esett a hagyományos mesterségeket folytató kompakt cigány közösségek részleges felbomlása, illetve a tradicionális mesterségek kiegészítő tevékenységekkel való kombinálása.²²

Az 1989-es rendszerváltás után a téglavetésre irányuló időszaki belső munkamigráció korábbi arányaihoz mérten megszűnt,²³ a cigány lakosság migráns csoportja hazakerülve²⁴ nagy tételekben kezdte kitermelni a ki nem mért és parlagon hagyott községi területekről a téglá előállításához szükséges földet. Ennek a szabad térfoglalásnak a megvalósulását elősegítette a helyi adminisztratív elit, amely eltörölte a téglavetőkre korábban kirótt adórendszert; azóta, mint mondják, „*a cigányok szabadon vetik a téglát*”.

A gyári téglához viszonyított kedvező ára (négy-öttszörösen olcsóbb) a korábban kialakult felvevőpiac – főleg Kovászna és Brassó megyék – távolabbi felvásárlóit is a községbe vonzotta, s ez jelentősen hozzájárult a borosnyói *cigánytégla* hírének rendszerváltás utáni újabb feledéséhez, amely a maga során újabb megrendelőket, felvásárlókat csábított a faluba: „*Ez vékonyabbacska s jobban kiég. (...) Az egész környékről ide jönnek. Mit mondjunk, 100 kilométerre, 200 kilométerre [viszik] – újságokba vannak: borosnyói téglá..., s jönnek.*” (1)

2.2. Technológia. A megfelelő minőségű föld kiválasztása után a férfi felássa, megkapálja, megvizezi, majd megdagasztja lábával (mezítláb) a sarat, hogy „*érjen meg*”. Az így előkészített anyagot a gödörből²⁵ talicskával viszi az asszony keze alá. A talicska ritka szerszám, sokan mástól, módosabbaktól kölcsönzik erre az időre. Régebb, ha sokan dolgoztak együtt, kézről-kézre adták a sarat a formázó személy(ek) keze alá. A sarat *bangetba*, a sárnak téglá alakot adó formába gyúriák, megformázzák, és egy pontos méretű

mus alatt. KINDA István – PETI Lehel 2004, 203–225.

²² HAVAS Gábor 1998, 93.

²³ Térbeli mobilitásukat és az erre alapuló termelő tevékenységüket más természetkielők mesterségekhez hasonlítják, ezáltal makrogazdasági szerepüket hangsúlyozzák: „*Mennek, mint a szénégetők.*” SYLVESTER Lajos é. n.

²⁴ Sem ebben az időszokban, sem – mint a továbbiakban látni fogjuk – később nem következett be olyan elvándorlási hullám, mint a magyar lakosság körében.

²⁵ A téglavetők szerint a hasznosítható agyagos homok Borosnyón 1,4 méter mélységig található, egy-egy kitermelő telepről ennek függvényében igyekeznek teljesen kiaknázni a nyersanyagot. Ennek ellenére nem ritka a 2 méter vagy ennél mélyebb agyagos gödör sem.

lapockával óvatosan a földre taszítják a lány téglát, ahol száradni hagyják egy-két napra, majd több, egymásra épülő hosszú sorba – ezt is *bangetnak*²⁶ nevezik – rakják. A téglá az időjárástól függően *gy feketén* (égetetlenül) 1–3 hónapig szárad, esős időben folyamatosan le kell legyen takarva, ellenkező esetben szétmállik, tönkremegy. Égetéskor sűrűn rendbe, *katlanba* rakják, majd körbetapasztják ugyanolyan agyagos masszával, csupán négy lyukat hagynak az égetéshez. A tüzet folyamatosan táplálják 48–72 órán keresztül, amíg pirosra nem ég a téglá.

A foglalkozásuk megítélésére érzékeny cigányok előszeretettel hasonlítják magukat nagyobb termelékenységgű vagy az országos gazdaság szempontjából (egykor) fontosabb termelőágazatok mestereihez.²⁷ Az a tény, hogy korábban az állam is kiterjesztette rájuk ernyőjét (annak előnyeivel és hátrányaival), felhatalmazza őket arra, hogy mesterség szempontjából „előbbre valónak” tekintsek magukat pl. az olténiai vályogvető cigány közösségeknél. Az országos gazdasági struktúrába való integrációjuk mellett ennek a prioritási sorrendnek a felállítását a téglavetés *szakmaként* való meghatározása, a hozzáértés minősége, a fortélyok elsajátítási foka, és nem utolsósorban a termék időtállósága teszi lehetővé. A vályog egyrészt nem igényel akkora szakértelmet, mint a téglavetés – bár sokkal nagyobb és szaporább a belőle való építkezés –, azaz „*akárki meg tudja csinálni*”, másrészt a vályogból épült házak kevésbé tartósak, mint a kiégetett téglából építettek esetében: „*a vályogházat az eső kimossa*”.

A kézzel gyúrt téglá minősége a megfelelő, szakszerű kiégetéssel kiválóan mondható. A helyi vélemények ugyan megoszlanak, a többségi elismerő álláspont mellett egyesek legyintenek a kiégetett téglá időtállóságát vitatva, úgy, hogy az előállítók etnikai identitásával („*cigány munka*”) és cigányság közvéleményben meggyökeresedett munkamoráljával – azaz cigány sztereotípiákkal – hozza kapcsolatba.

2.3. Munkaütem. A munka megszervezése családon belül történik. Minden család saját magának veti a téglát, ritka a különböző családok tagjai közötti gazdasági kooperáció. Ennek egyik oka az, hogy egy családból is kikerül a téglavetés műveleteihez szükséges humán erőforrás, az „*egy pár*” ember,²⁸ amely egyben a leghatékonyabb egysége is ennek a munkának; másik oka, hogy így a teljes haszon a családban marad.

A munka beütemezése és megszervezése *komolynak* számító téglavető családokban olyan időszakokban

történik, amikor előreláthatólag néhány napig nem fog esni az eső. Ilyenkor minden egyéb tevékenységgel felhagynak, hogy rövid idő alatt minél nagyobb eredményt érhessenek el. Ezekben a napokon gyakorlatilag csak az evés idejére hagyják abba a munkát, a ház körüli munkák elvégzését az asszonyok úgy szervezik, hogy igény esetén közben a család valamely tagja helyettesíti őket. Nagyobb, több tagú családban a jobb munkabírásu férfi(ak) végzik az agyag előkészítését és a téglavetés helyszínére való szállítását, ahol két-három asszony és/vagy idősebb férfi gyúrja formába.

Gyengébb, *iszákosabb* családban akkor dolgoznak, amikor kedvük tartja, vagy amikor éppen az anyagi utánpótlásának szükségességére gondolnak. Itt nincs gondosan megszervezett munkastratégia, egy későbbiekben bemutatásra kerülő családban például egyetlen férfi végzi a téglavetés összes fázisát.

2.4. Jövedelmezőség. Egy katlanban általában 10.000 téglát égetnek, amelyhez 15 méter tűzifa kell.²⁹ Egy pár ember kézzel egy nap alatt a munkaütemtől függően 1000–1200 téglát tud kivetni, de az időjárás, a családi gondok és a megfelelő hozzáállás – „*elkényelmesültünk*” – mind gátló tényezők lehetnek. A 10.000 téglá előállítása így két embernek munkaütemtől függően általában 1–2 hónap. A téglá eladásából származó jövedelem 2004-ben az eltüzelt fa árának négyszerese volt. Egy-egy ilyen időszak után néhány napos, egy-két hetes pihenőt szoktak beiktatni. Könnyen kiszámítható, hogy egy tavasztól őszig tartó szezonban egy pár ember maximum három katlan téglát képes kivetni.

A gyengébb erkölcsű és gazdaságú családoknál a termeléshez hasonlóan a kikapcsolódás módja is eltérő, és általában a pénz teljes elköltéséig, „*addig tart, míg el nem isszák*”.

A faluban 3–4 személynek van téglaprése, ami lényegesen megkönnyíti az alapanyag előkészítésének munkálatait. Ezt villamos vagy benzines motor hajtja, de legalább 10 ember kell hozzá, akik közül néhányan adagolják belé a sarat, a többiek pedig száradni helyezik a gépből folyamatosan toluló és darabokra vágott friss téglát. Ezzel a szerkezettel egy nap alatt akár 10.000–12.000, egy jó katlanra való téglát is ki lehet vetni. Az égetés ugyanúgy történik, mint a kézzel vetett téglák esetében.

2.5. Két példa. A téglavetésről szóló narratívumok mindegyike a munkavégzés megerőltető jellegét

²⁶ Az ÚMTSz adatai alapján a *bangét* 'téglacsomó' jelentésű, bangétba rakni = (téglát, vályogot) szárítás végett élére állítani. Az első adat Erdélyből 1413-ból, Nagybaconból származik. ÚMTSz 1979, I.

²⁷ A többször emlegetett szénégetőkhoz például.

²⁸ Az „*egy pár*” egy férfi és egy női munkást jelent, de megfelelő

munkafázisokban a gyerekek is segíthetnek.

²⁹ A méterfát általában a környéken működő fűrészüzemek, *gáterek* rendelésre (pénzért) szállított, alacsonyabb hőleadóképességű hulladékával helyettesítik. Borosnyón állítólag nem, másutt viszont autók gumiabroncsaival is égetnek téglát. Vö. SYLVESTER Lajos é. n.

és az ezzel szembenálló alacsony jövedelmezőségét emeli ki. „Téglavetésből nem lehet meggazdagodni, csak a kajára elég” – mondja mindenki. A következőkben két család konkrét esetét fogom bemutatni, amelyek életét a téglavetési gyakorlat eltérő módon határozta meg. Lényegében két szegény téglavető cigány családról van szó, múltjuk, jelenük és jövő-alternatíváik azonban elütnek egymástól.

A B. család a szegény cigányok utcájában, azaz a gödrökben él, G.-ék a falunak azon a végén, amely 1990 után a legdinamikusabban fejlődött. Az sem mellékes az életstratégiák követésében és a megvalósított és a vagyont képező állótökévé konvertált jövedelmek tekintetében, hogy az egyik család református, a másik pedig a Jehova Tanúinak csoportjába tartozik.

2.5.1. Első példa: a B. család. A B. család három 40–45 év körüli nőtlen fiútestvérből – Cs., A. és V. – áll, a falu széle felé, a szegényebb cigányok házsorán áll kétsejtű faházuk, amelyben anyjukkal élnek.

A három testvér közül csak a legnagyobb, A. foglalkozik komolyabban téglavetéssel, a másik két testvér lusta, nem szeret dolgozni. V. szívesebben besegít 50–60.000 lejért a falubeli magyar gazdáknak, mint-hogy a sarat gyúrja: „Egy nagy bangó, egy hanyagoló, becsület szavamra. Há egy ilyen erős ember nem dolgozik, s az a másik dolgozik s ő tartsa!” „Ez se jobb, ez is egy ingyenelő, becsület szavamra.” – mutat a szomszéd a közeledő Cs.-re. „Az az ember [A.] dolgozik csak, egyedül.” B. A. gyerekkora óta veti a téglát, szülei mellett ebbe a mesterségbe szocializálódott: „Lehettem úgy 8–7 éves. Azóta örökkéig nyomjuk. Nehéz...”

(Jelenlétem gyorsan odavonzotta a szomszédos házak lakóit, akik egymás szavába vágva panaszkodtak a téglavető cigányok helyzetéről. Néhány ekkor elhangzott, beszédes interjúrészetet idézek alább.)

– *Étlen-szonnyan kell dolgozni evvel, s ha jó az esső, ottmarad a földön, valakik, kutyák esszetapodják, úgy hogy tiszta kár, ha úgy dolgozunk. Az esső leveri, lemossa, elduvad, nekünk löttek a nyárnak.*

– [Mennyit tudnak egy év alatt megcsinálni?] *Amit megcsinálunk, megkajáljuk. Ha megmarad egy millió, kettő, s az is elmegy. A tél hosszú, kaja kell. Ebből mi nem csinálunk semmit. Van értelme, ha egybe viszik el.*

– *Úgy hogy-hogy szegény emberek vagyunk, erre réa kell szenvedjünk, kell gyúrjuk, tegyük, van olyan forma, rea padra, kell hajolni, ha vetünk ezeret, kétezeret kell hajolni.*

– *Há megéri, megéri szóval, csak nem jönnek a gazdák.*

– *A téglavetéssel erőssen nagy baj van!*

B.-ék a szocializmus alatt és utána is időszaki munkamigrációs gyakorlat során vetettek téglát Kovászna és Brassó megyék különböző településein. „Vettünk más helyre es. Itt ne Rizsnyón, Tohanról hal-

lott... Tohan s Brán, mindenütt.” A szocializmusban a lokális adózási rendszernek megfelelően a néptanácsnak vagy pénzösszeggel, vagy téglával törlesztették kötelezettségeiket: „a néptanácsnak es s magunknak es... úgy megengedték.”

A. olyannyira büszke tudására, hogy a technológiai szakértelme mástól való származását is tagadja: „[Kitől tanulta?] Ezt? Magamtól!” Az előállítás során kamatoztatott szakértelem eredménye a jó minőségű téglá, amely minősége ellenére mégis jócskán alulfizetett a gyári téglához képest: „Ez kézzel van vetve, de sokkal erősebb, sokkal jobb a minősége, mint annak a gyári téglának. Met azt csak a prés összenyomja, de ez meg van gyúrva kézzel, ez meg van dolgozva. Az 12.000 lej s ez 3.000.”

Testvérei negatív hozzáállása tudatosítja benne kiemelt szerepét a család fenntartásában – „...me ha én nem melóznék, akkor itt munka nem lenne.” 2004 nyarának összes fáradtsága egy frissen kiégetett, 24.000 téglából épített katlanban áll, a pénzjövedelemre való gyors fordítása egyre bizonytalanabb a tél közeledtével, mivel ősztől folyamatosan csökkennek a házépítések a környéken. A téglavetést gátló eszközhiány (pl. a talicska) és az időjárás viszonyosságok mellett a kész termék eladása is bizonytalan.

A befektetett munka mellett a téglavetés jelentős pénzráfordítást is igényel. A száradó téglasorokat nájlonnal takarják le, hogy az esőtől megvédjék, ez azonban egy-egy idény alatt teljesen tönkremegy, megvásárlása évenkénti problémát okoz: „nájlont kell venni, s az es pénz.” Ugyanakkor – mint fentebb említettem – a 10.000 téglá kivetéséhez szükséges fa szintén megterhelő kiadás, ezen felül a munkásnak pénztartaléka kell legyen az élelmiszer biztosítására: „Kell pénz fára..., s hol a kaja is? Kell a pia is!”

Az eladás külön készséget, alkudozó hajlamot igényel, ezáltal valósítható meg a termék minél előnyösebb értékesítése. Az október elején leállt munka után A. általában otthon tartózkodik, az utat figyel, felvásárlókat vár. Legkívánatosabb az az üzlet, amelyben egyszerre szabadul meg az árutól, és amiért a pénzt egy összegben kapja kézhez. „Pirossan eladjuk kétezerért s három, melyik hogy jön, ezernyőcba, ezerkettőbe, ezerötbe is. Ha többet visznek, akkor hagyunk le rólla, met egybe viszik s jobb. Ha kicsibbet visznek, visznek ezeret-kétezeret, akkor minél drágábban.”

A nagy összeg hirtelen megjelenése a családi jövedelemkasszában nem jelenti azt, hogy ilyenkor nagyobb beruházásokat tennének a lakás vagy a család számára, esetleg visszaforgatnának a termelési technológia fejlesztésére. A pénzt általában rövid időtartam fokozott mértékű fogyasztására fordítják, a háztartásban ilyenkor pazarlás³⁰ folyik. Akárcsak a munkavégzés, a háztartás jóléte is csak szezonális,

rövid időintervallumú, egyébként a nélkülözés, a nyomor, a szegénység dominál. „Szegények vagyunk, ebből kell megélnünk, egyébből nem tudunk megélni, valamit csak kell csinálnunk.” „Nincs semmink, csak ez az egy kurva téglá, de avval nem csinálunk semmit.”

A. nem, de fivérei néha vasgyűjtéssel is foglalkoznak, az így keresett pénzt azonban még aznap itálra fordítják, „elisszák.” A református vallás nem jelent olyan jellegű tiltást az alkoholfogyasztásra vonatkozóan számukra, mint a Jehova Tanúi esetében, akik – legalábbis a nyilvánosságban – teljességgel megtagadják az italfogyasztást. B.-ék mindennapjainak legfőbb törekvése a napi pálinkaadag megszerzésére irányul. Nagy szorultság esetén besegítenek a magyar gazdáknak a mezőgazdasági munkálatokba, ősszel például kukorica- és krumpliszedésbe, amiért napszámot és ellátást kapnak. Gazdasági helyzetükön az így szerzett jövedelem sem lendít, a vegetálás, a napról napra élés feltételét teremtik meg általa.

Összefoglalóként elmondható, hogy a B. család életstratégiáját jelentő időszakos munkafolyamatokkal a mindennapi élelem és főleg az alkohol megszerzésének törekvéseit elégítik ki, háztartásukra a beosztó-tartalékoló magatartás egyáltalán nem jellemző, ritkán és rövid időszakokra a huzamos túlélő-vegetáló életstílust pazarló életvitel váltja fel.

2.5.2. Második példa: a G. család. G., a 75 éves családfő a téglavetéssel életének korai szakaszában megismerkedett, szüleinek szinte állandó keresete volt ez a munka. Ő maga fiatalon már a „magyar világba” is égetett, a katonaságtól való leszerelése után megnősült, és feleségével folytatták a téglavetést. Az erre a korra vonatkozó narratívumok azt hangsúlyozzák, hogy „nehéz volt az életsors annak idején”. Az 1970-es évek közepén a család belépett a Jehova Tanúi közösségébe, ezután az életük teljesen megváltozott. G. Sepsiszentgyörgyön állami munkahelyet szerzett, éjjeliőrként dolgozott egy vállalatnál, jelenleg innen állami nyugdíjat kap. Otthon közben folyamatosan foglalkoztak téglavetéssel, mivel feleségének nem volt munkahelye, és jövedelem-kiegészítésre volt szükség. Ők is kivették részüket a munkamigrációból: „Vótunk román falvakba, ott készen nekik vettük. Ki adott kitartást, élelmiszert adott, mindent, megfizette jól s neki vettük. Direkt. Elvállaltam mondjuk 10.000 téglát ennyi s ennyi pénzzel, meg vót csinálva a szerződés, s osztán vettük.” A téglá árából egy hektár földet vásároltak, így a család élelmezéséhez szükséges terményeket maguk állíthatták elő.

Felesége analfabéta, sem írni, sem olvasni nem tud, iskolába egyáltalán nem járt. „Írást nem tudok.

[Nem tud írni?] *Nem tudok se írni, se olvasni drága aranyom, a nevetem se tudom leírni.* Ebből a negatív példából okulva gyerekeiket taníttatni akarták, így mindhárom tíz-tizenegy osztályt végzett. Az egyik fiú traktoristaként kezdte, de nemsokára átiratkozott a három éves sofőriskolába, a másik fiú lakatosmesterséget tanult, lányuk pedig Sepsiszentgyörgyön kereskedelmi profilú középiskolát végzett, és egy üzletben jelenleg elárúsítóként dolgozik.

G.-ék a nehézségeikért, az áldatlan helyzetért a politikai-makrogazdasági rendszert okolják, amely véleményük szerint a „hamis vallásokkal” egyszerre nemsokára el fog tűnni. Például a szociális segély folyósítását évekkal ezelőtt megszüntették: „Gyomorsillyhedésem vót, abból is elvágtak, mert szociális pénzt nem adnak ha hándi, csak ha hever. Abba van, de ennyire tudtam menni örökké, de a fájdalom megvót. A gyomorsillyhedés, úgyes elvágtak, most mondom né, lássa, igazság szerint van, met aszongyák, vége lesz ennek, a Biblia úgy írja, drága, hogy ennek vége fog lenni, de ezt nem is bírja az ember ki, drága, ezt a gonoszságot s ezt a ravaszságot s ezt a huncutságot!!!”

A G. család mélyen megveti az olyan családokat, mint amilyen a fentebb bemutatott B. familia. A Jehova Tanúi határozottan elkülönülnek a református cigány családoktól nemcsak társadalmi, de gazdasági téren is, akiket részegeseknek, rendetleneknek, megbízhatatlanoknak tartanak.

2.5.3. Következtetések. A téglavetést bár mindkét család gyakorolta/gyakorolja, a munkához való hozzáállásuk és a jövedelem felhasználása eltérő módon történt. Míg B.-ék alig teremtik meg saját mindennapi megélhetésükhöz szükséges feltételeket, a G. család gyerekeinek „kenyerik van a kezikbe”, taníttatták őket, téglavető tevékenységből származó pénzen földet vásároltak és stabil gazdasági helyzetet teremtettek maguk számára. Gyerekeik a visszafogott életmód következtében már javaik felhalmozását is megtehették, mindenikük házat vásárolt magának a faluban, és ők felnőtt korba lépő gyerekeiknek jelenleg házakat építenek. Hagyományos mesterségüket a magyarországi időszakos munkájuk szüneteiben gyakorolják, és a technika fejlesztését tervezik a környéken ritka téglaprés megvásárlásával: „Ha véletlenül tud valahol téglaprést... (...) tíz ember nekiáll, úgy könnyebbecske.” A gépesítés szükségszerűségének felismerése azt a – magyar gazdaságok szintjén az 1990-es évek elején lezajló – mentális folyamatot idézi, amely a versenyképes termelés érdekében az agrárium gépesítését normaként tételizte.³¹

B.-ék eszközkészlete ezzel szemben a szomszédoktól kölcsönként kézi szerszámokból (kapa, ásó) tevődik

³⁰ Pazarlásón itt a nagy volumenű gazdasági tőke értelmetlenségig menő gyors felélését értem. Erről bővebben lásd BOURDIEU, Pierre 1999, 156–178.

össze, s nemhogy téglaprés, de még az annyira nélkülözhetetlen talicska beszerzésére sem gondolhatnak.

3. „A téglavetéssel erőssen nagy baj van!” A mesterség gazdasági erőtere

1990-ben, a földek újraosztásának idején igénylés szerint a cigány családoknak is mértek 30–50 ár földet, ezt azonban – mint később nyilvánvalóvá vált – csak nagyon kevés család művelte folyamatosan. Sokan azonnal pénzzé tették a kimért földeket, mások egy-két év használat után felhagytak a parcella megmunkálásával, és inkább a pénzhaszonnal járó téglavetéssel kezdtek foglalkozni (ennek a döntésnek a munkamorálra visszavezethető okait a későbbiekben tárgyalom).

1993-ig a jelenlegi *üzletelő* cigányok mindegyike megfordult már Magyarországon, s világosan látta, hogy a sikeres jövőt nem a szülők túlélési életmintájaként megismert téglavetéssel, hanem a határokon kívüli ügyeskedéssel, *cigánnak való* kereskedéssel biztosíthatja be. Ez a csoport azokat a fiatalabb (30–40 év közötti) családokat, főleg családfőket integrálta, akik a múlt rendszerben állami alkalmazottként dolgoztak valamilyen iparágban, és akik a rendszerváltás után a leépülő munkáltatói struktúra áldozataiként elsőnek kerültek az utcára. Később gyerekeik is bekapcsolódtak a jövedelemszerzésbe, így a jelenlegi „vendégmunkások” két generációba, egy középkorú és egy fiatal (akik az 1990-es évek közepétől már 10–12 évestől kezdődően a kereskedésbe szocializálódtak) csoportba sorolhatók.

A kizárólagosan téglavetésre szakosodott cigányok az állami munkahelyeken dolgozók tőketartalékaihoz³² képest egyáltalán nem rendelkeztek induló tőkével egy esetleges önállósuláshoz, így kényszerpályára szorulva a téglavetést a létfenntartás érdekében tovább kellett folytatniuk. A téglatermelés faluszintű elterjedése arra az igényre adott válaszként jelentkezett, amelyet a hazatérő migráns családok támasztottak életfeltételeik kedvezőbbé tétele érdekében. A magyarországi jövedelmeket ugyanis kezdettől fogva központi fekvésű telkek és ingatlanok vásárlására,³³ azok kibővítésére, illetve új lakóházak építésére fordították. A lokális struktúrában támadt építőanyag-igényeket a nyomor miatt helyhez kötött téglavetők szolgálták ki.

A két csoportot (itthoniak és migránsok) gazdasági szinten a téglavetés kapcsolja össze. 1993–

1994 táján már elkülönülni látszott a *téglavetők* és a *(tégla)vettetők* csoportja. A téglavetői munka nehéz, sáros, mindemellett alacsony presztízsű. A legnagyobb erőfeszítést a sár megdagasztása, formába gyúrása kívánja, a napon megszáritott *fekete* téglá kiégetése már a munkafolyamat kényelmesebb fázisát jelenti. Az itthon maradtak által kitermelt téglamennyiség számottevő részét előzetes megállapodás vagy spontán döntés alapján a szintén borosnyói, de a *Magyarba* járó cigányok vásárolják fel. Az első szakaszt, a tényleges téglavetést a migráns csoport az itthon maradt téglavetőkre bízta, a nehéz és időigényes fizikai munkát nem vállalják. A házépítéseikhez szükséges téglamennyiséget a falubeliektől így *feketén*, azaz kiégetetlenül vásárolják meg, lényegesen olcsóbb áron, mint a kiégetett, kész téglát. Ők megtehetik, hogy a mesterségnek csak azon részét folytassák (bár a többihez is értenek), amely kevesebb munkaráfordítással jár, viszont nagy az általa megtakarított haszon.³⁴

A rendszerváltozást követően a magyar gazdaságokban beindult restaurációs tendenciákhoz hasonló visszarendeződés (visszaparasztosodás) a borosnyói cigány lakosságnál nem volt tapasztalható, már csak azért sem, mivel a szocializmus évtizedei alatt a téglavetési gyakorlat eszköztára nem módosult számottevő mértékben, nem gépesítették a munkálatokat. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy ma ugyanazt a technológiát és ugyanazokat a munkaeszközöket használják a termeléshez, mint száz évvel korábban tették azt elődeik.

4. „Soknak béhozta Magyarország a gazdagságot!” Migráció

Kétségtelen, hogy Borosnyó cigány- és osztársadalmára jellemző markáns szegmentáltságot a Magyarországon munkát vállaló vagy üzletelő cigány családok váltották ki. Külföldi tevékenységük sokfélesége nem engedi meg, hogy időszakos kilépési gyakorlatukat a *munkamigráció* fogalmával fedjük le, inkább profitorientált technikákról lehet beszélni, a térbeli mobilitás alapján pedig megtervezett migrációs gyakorlatról.³⁵ Ez a csoport aktívnak tekinthető abban az értelemben, hogy a borosnyói cigányok meggazdagodásának képzete ennek sikeres tevékenysége nyomán indult be a regionális köztudatban. Az itthon maradtak – a téglavetők – ehhez a réteghez képest stagnáló gazdasági potenciálként jelennek

³¹ Vö. SZILÁGYI Miklós 2002, 8.

³² A tőketartalék sok esetben az útlevel kiváltásához és az első utazáshoz szükséges anyagi keretet jelentette. A mai viszonyokhoz képest a kommunizmus idején nem beszélhetünk *gazdag* borosnyói cigány családról.

³³ Ezeket minden esetben városra költöző, vagy az öregek elhalála után onnan haza nem költöző magyar családoktól vásárolták fel.

³⁴ Ha saját szükséglet kielégítését célozza meg ez a fajta tevékenységük, szinte feleannyiba kerül az építőanyag, mintha készen vásárolnák meg. Abban az esetben, ha eladásra szánják a téglát, hasznuk több mint megduplázódik.

³⁵ A munkamigráció már csak azért sem találó kifejezés, mivel a helyi magyar közvélemény szerint a kilépő cigányoknak „a munka büdös”.

meg a gazdasági struktúrában, ők sem építeni nem tudtak, sem autóvásárlásba nem bocsátkozhattak.

A külföldön megvalósított jövedelmek itthoni látványos befektetésével a migráns cigány családokhoz miszticizáló, gazdasági jólétet kiemelő narratívumok kapcsolódnak az itthon maradottak és a magyar családok részéről. „Soknak béhozta Magyarország a gazdagságot. Villákat építenek, két-három kocsit az udvaron... nem házakot, hanem palotákat, itt a faluban hogy menyen lefelé... nem ilyen szerencsétlenség van, mind itt a gödrökbe.” (2) 1990 után hamarosan nemcsak az etnikumon belüli, de az etnikumközi szimbolikus versengés is élesedett a vendégmunkás/seftelő cigány családok gyors és látványos gazdasági kiugrásával: hazatérve nyugati típusú házak, villák építésébe kezdtek, ezzel egy időben autókat vásároltak, és mindenféle eszközzel a közösség tudomására hozzák az őket övező jólétet.³⁶

Az itthon maradt családoknak csupán a téglavetésből ilyen beruházásokra nem futja, a meggazdagodás kizárólag „azoknak sikerült, akik járnak Magyarországot. Akik nem tudnak menni, még nem vótak, azok földig szegények. Hozza három-négy kocsit, az haladás.” (2) Az aktív (migráns) csoporttal ellentétben az itthon maradottak tehetetlenek, a bizonytalan állami juttatásokra szorulnak: „most kapjuk azt a segédet, azt a szociált a néptanáctól – na de aztat négy hónapja nem kaptuk” (2), sok család számára ez az egyetlen megvalósítható jövedelem az esetleges téglapénz mellett. Úgy gondolják, hogy helyzetükből kimozdulást a Magyarországra való kiutazás lehetősége eredményezne, viszont hiányzik az első lépéshez, az utazáshoz szükséges pénzalap. (2)

A faluviszonylatban is nagyarányú kilépés a cigányok számára újfajta életstílus kialakítását eredményezte. Leglátványosabb³⁷ tőkegyarapodás abban az esetben érhető el, ha a család több időt – két-három hónapot – is kinn tartózkodik. „Ezek itt lenn nem voltak itthon három hónapig. Most jöttek haza nemrég, 1.000.000 forintot hoztak! Már vissza is mentek.” (3) Az üzletelő cigányok úgy számolnak, hogy az a családtag vagy ismerős, aki előttük már egy héttel korábban visszamegy, érkezésükre már kb. 80–100.000

forint készpénzzel (értsd: nyereséggel) rendelkezik. Hazatéréskor igen fontos szerepe van a reprezentációnak, a megszerzett jövedelmet kívánatos minél látványosabb befektetésre fordítani. Ilyenkor az anyagi fogyasztásban megmutatkozó presztízfogyasztás révén hozzák tudomására a szűkebb környezetnek az elmúlt időszak gazdasági sikereit.³⁸ A magánvagyonnal való villogáson túlmenően erőteljes lokális cigány-identitással (azaz: borosnyói cigány identitással) szembesülünk, ami a helybéli magyar gazdákkal és a környező települések cigányaival szemben fogalmazódik meg: „Ezeknek nincs régi Daciájuk. Mind csak Logan, Cielo, Opel. A faluba itt nálunk van vagy öt Logan. Ejjsze Romániába még nincs ötven Logan, s öt van a borosnyói cigányoknak. A parasztok belé vannak feketedve az 1300-as Daciájukba.” (4)

A migráns életforma az esetlegesen itthon maradt családtagok életvitelét is meghatározza. Gyakoribb azonban, hogy az egész család kiveszi részét a jövedelemszerzésből. Gyerekeiket például egyes szülők nem hagyják magukra itthon, az iskolából elkérettetik, és elviszik magukkal Magyarországra; itthon ilyen időszakokban senki sem marad.³⁹ Ha kicsi, a gyerekeknek Magyarországon semmi feladata nincs, „nézi a tévét, há mit csináljon, vár munkót haza.” (5) A nagyobbak és a felnőttek különböző időszakai munkákat végeznek, a férfiak közül többen az építkezéseknél segédmunkások, az asszonyok a kínai piacról felvásárolt portékával járnak a várost vagy a környező falvakat.

A kulturális modellek adaptációja jelenlegi orientációjában is tükröződik azon férfiaknak, akik a szocializmus idején állami munkahelyen dolgoztak: ők Magyarországon is arra törekednek, hogy lehetőleg állandó alkalmazást nyerjenek egy-egy vállalkozás körül kétkezi munkásként (ez a szerződés természetesen informális jellegű, azaz feketemunkát jelent). Ez a munkavállalás rendszeres és biztos jövedelmet feltételez az üzletelés bizonytalan sikerével szemben, de a tapasztalat azt mutatja, hogy az így megvalósított jövedelmek aránya lényegesen kisebb a pénzből pénzt csináló seftelők használatához képest. A fiatalon bekapcsolódottak kizárólag a különböző portékák árusítására

³⁶ Például a mobiltelefon általános használatban van, és előfordul a digitális fényképezőgép és videokamera is a cigány családok technikai eszköztárában. A gazdasági tőke az adott társadalmi (nyilvános) kontextusban szimbolikus tőkeként funkcionál (bővebben lásd BOURDIEU, Pierre 1978, 379–401.).

³⁷ Korábban említettem, hogy a cigányok gazdasági mércéjének egyik alapja a reprezentált jövedelem, azaz a látványosan befektetett tőke. A cigányságra hatványozottan jellemző kulturális megnyilvánulásként kezelve a rivalizáló szándékú reprezentációs hajlamot, magam is elfogadtam alapként a reprezentált jövedelmeket a gazdasági hierarchia felállításakor. (Erre a cigánycsoportra nem jellemző az a típusú tőkefelhalmozás, amelyet a

sátoros vagy vándorcigányok gyakoroltak aranytartalékok létrehozásával és bővítésével – lásd ACHIM, Viorel 2001, 232.) Az általános közvélemény a magyar és a cigány lakosság komparatív összevetésekor a cigányságot éppen a látványos tőkeberuházása miatt tartja gazdagabbnak a magyar lakoságnál, nem számolva a magyarok tartalékoló-felhalmozó életstratégiáival, a vagyon visszafogottabb reprezentációs formáival.

³⁸ Vö. FÁBIÁN Zoltán – KOLOSI Tamás – RÓBERT Péter 2000, 225–228.

³⁹ Több család az egész telet Magyarországon tölti. Haza hazamosabb időre csak akkor jönnek, ha beindult a téglaszeton.

szakosodtak. Az egy hónap alatt megvalósított profit a munkások esetében személyenként legkevesebb nettó 70–80.000 forint. A piacozó cigányok ennél jóval többet, 150.000 forint körül (és fölött) keresnek.

A munkások és a seftelők mellett kiválni látszik egy gazdagabb csoport, amely Magyarországon autók viszonteladásából és egyéb, nem tisztázott eredetű jövedelmek felhalmozásából teremtett itthon kényelmesebb életfeltételeket magának. Maguk az *üzletlést* jelölik meg jövedelmük alapjának, az itthoni közvélemény viszont bizonyítékokat vél felfedezni valódi pénzszerzési technikáikra vonatkozóan: „*Százaz, hogy kábítószer van a dologban. Akárhogy dolgozol, annyi pénzt nem tudsz összeszedni becsületes munkával.*” (6) „*Prostitúcióval foglalkoznak. Összeszedik a fiatal leánykákat, s kinn futtatják őket. Nézd meg, mikor ök⁴⁰ itthon vannak, az út teli van fiatalokkal, mikor elmennek, alig lehet fiatal leánkat látni.*” (7)

Foglalkozástól függetlenül közös vonás a külföldre járó cigány családoknál, hogy elvándorlásra nem gondolnak, a megszerzett tőkét kizárólag itthon fektetik be, leggyakrabban házépítésbe vagy a háztartás felszerelésének bővítésére fordítják.

Jól megfontolt szándékot tükröz az, hogy a kilépők hazatérve igyekeznek befektetni a megszerzett tőkét (a jövedelem teljes felélése csupán néhány „komolytalan” család vagy egyén esetében fordul elő, nem jellemző a cigányság teljes vertikumára). Látványos térbeli terjeszkedésük beruházó magatartásuk folyamánya, annak a gazdasági döntésnek az eredménye, amely során állótőkévé kovácsolják a mozgatott anyagiakat. Elmondható tehát, hogy a vendégmunka és a külföldi ügyeskedés nem átmeneti, szezonális, felélhető jövedelmet jelent, hanem tartós anyagi stabilitást biztosít számukra, és a racionálisan megtervezett jövő gondos építgetésének folyamataként képeződik le.

A forintban mért jelentős bevétel mellett a téglavetés még mindig megkülönböztetett fontosságú a családi jövedelemstruktúra szempontjából. Említettem, hogy a saját ház építésére megrendelt téglát nem ők maguk gyúrnák, de a kiadások csökkentése érdekében maguk égetik ki. A vállalkozó szelleműek a külföldi jövedelemszerzés szüneteiben itthon is tőkegyarapításra törekednek. Ennek rövid idő alatt bejárható útja az, hogy a feketén felvásárolt téglát kiégetve a helyi téglapiachoz igazított árban eladják.⁴¹

A házépítés vagy eladás céljára téglát égető csoportok mellett újabban megjelent egy cigányokból álló

szűk forgalmazói réteg is, amely ezt a tevékenységet a seftelésből/égetésből származó jövedelem kiegészítése érdekében vállalja. Ennek a néhány személynek kiépült informális kapcsolatai vannak a megyén kívül is, és kapcsolathálójukat az informális gazdaság hatékony működtetésére fel is tudják használni. Fogalmuk van a tranzakció jogi-közgazdasági vonatkozásairól. Vállalják, hogy az írásos szerződésbe foglalt téglamennyiséget rövid időn belül előállítják. Ezután sorra járnak azokat a cigány családokat, akiknek kész termékük van, és megállapodnak az eladási árban. Az összeget a megrendelő egyben fizeti ki a forgalmazónak, aki a megfelelő részesedés levonása után kiosztja a termelőknek a megállapodás szerinti pénzösszeget. A téglát előállító cigányok nyeresége abban áll, hogy egyszerre szabadulnak meg az árutól, amiért egy összegben kapják a fizetést; a megrendelő megtakarítja az utánajárást, amivel összegyűjtene 400–500.000 téglát; az ügylet lebonyolítója pedig a termelők felől lenyomja, a megrendelő oldalán megemeli az árat, az így adódó különbség pedig saját *tiszta nyeresége*. A forgalmazói státus (egyelőre) elfogadott a cigány közösségben, tevékenységének hasznát elismerik: „*ismeretség kell hozzá... úgy csinálják, hogy mindenkinek megérje.*” Ők téglavetés körül kialakult informális gazdaság közvetítői, szerepük ezért kiemelt fontosságú.⁴² Ez a fajta kapcsolati tőkére épülő vállalkozói magatartás teljes egészében összeegyeztethető a termelői-gazdálkodói habitussal, nem követeli a tevékenységek végleges különválasztását – maguk is égetnek feketén felvásárolt téglát saját bevétel érdekében –, csupán szezonális-alkalomszerű önállósulást feltételez, igény esetén válnak közvetítőkké.

5. „Munka nélkül akar a cigán gazdagodni...” Munkastratégiák és etikai összefüggések

Az itthon téglavetőként dolgozó cigányok tevékenysége szezonális. A nyári időszakra korlátozódó munkavégzés azt jelenti, hogy lényegében ekkor kell gondoskodniuk az egész évi jövedelmükről minél több téglá előállításával. Az erre az időszakra vonatkozó beszámolók a munka embertelenül nehéz jellegét, a nélkülözést és a megfeszített fizikai munka egészségre káros hatásait emelik ki. A téglavetéshez kapcsolódó legkellemesebb fázis az áruba bocsátás pillanata, és a lehető legkedvezőbb ár behajtása. Ezek a cigányok, mint mondják, nem mások becsapásával, hanem megfeszített becsületes munkával próbálnak megélhetést szerezni. Amikor épp nem az elcigányo-

⁴⁰ Az *ők* a leggazdagabbak, a Logan-tulajdonosok, azaz a „*stricik*” vagy a „*cápák*” jelölője.

⁴¹ Az üzlet érzékeltetéseként: 10.000 téglát feketén 2004-ben 7 millió lejtért vásárolták meg, 5 millióra hozták fát és két nap alatt kiégették. A 10.000 téglát ennyi pénz- és energiáfordítás-

sal már 20 millióért bocsáthatták áruba.

⁴² SZABÓ Á. Töhötöm 2004, 122–144, a vesszőfonó cigányság strukturálódását elemezve fejti ki a különböző tevékenységek közt összekötő kapocsként működő közvetítők gazdasági szerepét.

sodási félelmek tükröződnek a magyarok szegény cigányokkal kapcsolatos véleményében, a sajnálat jelenik meg a narratívumok szervező elveként. Amellett, hogy a faluban *becsületes embereknek* tartják a keményen dolgozó téglavetőket a lopás útján gazdagodó kilépőkhöz viszonyítva, e szegényebb csoport számlájára írják a magyar gazdák a sorozatos mezőlopásokat. A cigányok némelyike maga is beismeri, hogy a túlélés érdekében alkalmanként lopásra kényszerül. A téli tüzelőt szorultság esetén a szomszédos farakásból pótolják, de az is többször előfordul, hogy „*oda-odamenyünk [a szomszéd faházához], s égy lécet, valamit, leszedünk rólla, s tesszük a tűzre...*” (1)

Ezzel szemben a migráns csoport gyors, látványos meggazdagodását méltató narratívák kétkezdéssel telítettek, a *Magyarba* járó cigányok illegális gazdasági-kereskedelmi tevékenységét emelik ki: „*Máma elmennek, mán egy hét múlva jönnek haza. Ilyen sok pénzzel. [Mit csinálnak ők ott?] – Falaznak. [Kőművesmunkával foglalkoznak?] Falaznak – azt jelenti, hogy lopnak. Maga a ruhát – vagy nem tudom mit, egy cipőt – elad ötezer forintért, s úgy es van, hogy eladja tízezer forintért. Magának ügyes mindegy. S ebből ők nyernek. [...] Amit vesznek ötszázétt, ezerétt, eladják még húszezerétt is – vannak ezek a kávéfőzők, ezek a finom dolgok, van, hogy megveszik ötezerétt s eladják tizenötezerétt, ötvenezer forintért is.*” (8)

A hosszabb ideje kinn dolgozó árusok magyarországi tevékenységi körzetükben kiépített kapcsolathálóval rendelkeznek, ez a társadalmi háttérbiztosítás nemcsak a városon belülre, hanem a környező településekre is kiterjed. Egy román kutató társadalomtörténeti jellegű művében erre vonatkozóan a cigány etnikumról úgy beszél, mint amely kiválóan elsajátította a „szociális önvédelem szabályait”⁴³

Bevallásuk szerint üzleti sikereiket a vásárló tudatlanságának, megtéveszthetőségének, illetve saját talpraesettségüknek köszönhetik. A vásárlói oldalról tanúsított bizalom az üzletelő cigány részéről ravasz számítással, előre kigondolt manipulációval, kipróbált üzleti stratégiával ütközik. „*Vannak kliensek, akik csak hozzám jönnek, ha valami kell. Az öcsémtől nem vettek, pedig ugyanazt árulta; a vénasszony egy fél napig keresett, me megbízott bennem, azelőtt is tölem vett. Félt, nehogy átverjék... így osztán átvertem én.*” (9) Az üzleti siker titka az áru minőségében, az „eredeti” árukinálatban, de legfőképpen a jó emberismeretben rejlik: „*[Mennyibe adjátok a szőnyeget?] Kít hogy lehet behúzni. Már látszik az emberről, lehet-e vele üzletelni. Mikor szóba álltál vele, már meg van fogva. Ott a pénztárcát ki kell üríteni. [Hol veszitek*

a portékát?] *Józsefvárosba a piacon. [...] Hazudunk, mondjuk, hogy erdélyi, eredeti kolozsvári gyapjú, közbe kínai. Honnan tudja, hogy mi az? Örvend, hogy olcsón megkapja.*” (9) A vallomást tevő 20 éves fiatalember ilyen tevékenységgel már összegyűjtötte egy új autó árát, jelenleg házépítésbe szeretne fogni. Vállalkozása a családon belül sem példa nélküli, két fiútestvére ugyanezt a jövőorientált tőkeszerző/felhalmozó stratégiát követi (és a szülők úgyszintén).

A sikeres, előrelépő üzleti modell ellenpéldájaként M. (31 éves) helyzetét vázolom. Ő azon kevesek közé tartozik, akik baráti kölcsön felvételével abbahagyhatták a téglavetést és kiutazhattak Magyarországra szerencsét próbálni. Több éves kereskedése után sem tud számottevő eredményt felmutatni. M. a pillanatnyi szükségletek kielégítését tekintette elsőrendű célnak, ő a felélő-pazarló életvitel megtestesítője. Mivel tartózkodási idejét 2003-ban több mint egy hónappal túllépte, egy évre kitiltották az országból. Ezalatt az év alatt anyagilag visszasüllyedt korábbi állapotába.

M. a piacon vásárolt eszközökkel kereskedett. Üzletelő technikájáról és sikertelenségének okáról maga vall: „*Én nagyon sokat csináltam, egy hónapba 150–200 ezeret. Csak nagy huligán vagyok, ilyen finom cigiket szívtam, még ammellett pókerozni, én abba vótam bele... család nincs, tudod.*” (10)

A piacozás etikája a cigányok, így a borosnyói cigányok értelmezésében is megköveteli, hogy az üzletelés révén „győzelmet arassanak a gögös parasztok felett.”⁴⁴ „*Vettem a távcsőt [távcsőt] 800 forintért, érted-é. Eladtam izé, darabját nyolcér [nyolc ezerért], hétér, öté, négyé, háromé, kettőétt is adtam, mikor megszorultam, tudod.*

[Hol szoktál bevásárolni?] *A józsefvárosi piacon. [...] Három lámpát vettem, vettem tíz bicskát, vettem két távcsövet [távcsövet], de ilyen drágák, hogy digitális, tudod; nem digitális, nem eredeti, csak hogy ilyen számok vótak benne az ablakba. Azt mondtam nekik, hogy bemérik a kilométert, digitális. Há menyek, két srác be van ülve az autóba, bekopogok: Heló fiúk! Szevasz. Olcsójános vagyok, mondom, haver. Há mit árulsz, aszongya – jó, komoly srácok voltak. Mondom, ide [a kebelébe] be vót téve két távcső, ki se látszottak, megmutattam nekik: Vigyázz, mondom, ez nem olyan, amilyeneket szoktunk árulni, mondom, ez digitális. Belenéz, meglátta a számokat benne: mennyi? Húsz rupó, haver. Á, azt mondja, sok. Mennyit dobálsz érte? Aszongya, tizenkettő jó? Megnyerted, szerencsés vagy! Fizesd ki.*

Menyek, a másikat eladtam nyolcért. Eladtam a tíz bicskát ezerbe, a három lámpát öt-hat ezerbe. Már hol voltam? A Tiszába, van egy nagy vendéglő, oda csak

⁴³ ACHIM, Viorel 2001, 239.

⁴⁴ Lásd Michael Sinclair Stewartnak az általa *Harangosnak* nevezett cigánytelep szociálanropológiai bemutatásáról szóló

disszertációját. STEWART, Michael Sinclair 1994. Lásd még PRÓNAI Csaba 1995, 123.

románok járnak. Oda ültem, ahol van a zenegép; az le volt foglalva. Dreher sör, Unicum, Marlboro cigi... akkor nap elment tizennyolc ezer.” (10)

A saját életszervezésüket determináló cigány mentalitás és identitás vállalása a 46 éves G.-vel készített interjúban világosan megjelenik. Bár állami munkahelyen megalapozott és Magyarországon szerzett stabil anyagi háttérrel rendelkezik, úgy véli, hogy a cigány munkaetika és ügyeskedő hajlam nem biztosíthat olyan típusú szilárd jövőt a falu cigány lakossága számára, mint a magyar gazdák, a *parasztok* esetében. Érvelését érdemes hosszabban idézni: „[A cigányok vagy a magyarok gazdagabbak?] *Hát vannak a magyarok közt es, de vannak a cigányok közt es. De mindenesetre a magyarok es jobban vannak. A magyarok mindig jobban es vótak, csak a cigánnak van valamije... a magyar embernek megvan, míg a világ az alapja a földektől elkezdve, minden. Azért biztos kenyere van, mind iskola szempontjából egy olyan fontos nagy alapja van, ami megbízható. Ezeknek [a cigányoknak] általában na ugye meg vannak valamennyire anyagilag terjeszkedve, de egy pár év változást hoz azétt... csak a cigán cigánnak marad... csak újból visszakerülne az ember, csak na már mindenkinek valami alapja van, meg tud indulni, de azétt a magyar másképpen van. Hát az iskola szempontokból, a munkahelyek szempontokból, az azé megin más. Ez mindenütt így van. Mindenütt mindenütt, csak annyi, hogy a magyarnak míg a világ vót s míg a világ marad, de a cigánnak hamarosan ma van s hónap nincs. [S ha földet vennének a cigányok?] *Há akkor se tudják annyit művelni s annyit rea áldozni a földre, mind a magyar ember, me a magyar ember úgy született s az annak született... de nem törődik az, munka nélkül akar a cigán gazdagodni s élni, hogy őszinte legyen az ember! Azt gondolja, hogy az úgy fog gazdálkodni, mind a magyar ember? Az soha se! Inkább kiadja másiknak, harmadiknak, hogy dolgozza meg s utoljára felszedi a járandót rólla s ott van. Vannak ilyenek. Neki csak pénz kell, a cigánnak. Legyen minél több...*” (11)*

A cigány etnikumú adatközlő itt a vendégmunka során szerzett jövedelmek átmenetiségére, a pillanatnyi szükségletek kielégítését megcélzó jellegére, elfogyaszthatóságára, felélhetőségére utal. Úgy véli, a magyar lakosság stabil gazdasági helyzetét hosszú távon a földtulajdon és a földcentrikus, önálló gazdálkodási stratégiák, a hagyományos paraszti munkaetika, valamint az oktatás nyújtotta előnyök kihasználása teszi lehetővé.

Michael Stewart több írásában tárgyalja a cigányok munkaetikáját. Lényeges megállapítása, hogy a munkának körükben sajátos éthosza van, ez szorosan kötődik a piacozáshoz, az általa ku-

tatott csoport esetében különösen a lóvásárhoz. A kereskedésből származó pénz mellett, hogy az átvert parasztok fölötti szimbolikus győzelem bizonyítéka, *nyereményként*, tiszta jövedelemként értelmezett, és mint ilyent, ideális eszköznek tekintik más cigányokkal kötött testvériség kialakításához.⁴⁵ Borosnyón ezzel a közösségi jelleggel ellentétben nagy mértékű önállósulás és individualizáció, a családok szintjén fokozott tőkekoncentráció jellemző; a cigányok közösségisége, egységessége kizárólag a magyarokkal való szimbolikus oppozícióban fogalmazódik meg. A mindennapi társadalmi-gazdasági szoros kapcsolatokon alapuló közösség a hosszabb-rövidebb ideig tartó kilépés miatt veszített szociális koherenciájából. A stewarti kapcsolatépítésnek ezért nem található említhető példája, mivel a haszon a borosnyói cigányoknál a magyar lakossághoz hasonló egyéni/családi célokat szolgál.

6. „Kéz kezet mos...” A tevékenységek legalitása és a láthatatlan jövedelmek

A modern piacgazdasági viszonyok közt a munkaerő azon része, amelyet nem sikerül törvényes munkakeretek között lekötni és a tőkés gazdaságba integrálni, az ún. informális szektorban találja magát. Ez a gazdaság kívül esik az államilag monitorizált tevékenységek rendszeréből, jövedelmei ezért nem adóztak, láthatatlanok. A láthatatlan gazdaság jellemző aspektusai: mikrovállalatok (akár családi vállalatok) alacsony szintű tőkés beruházásokkal; az igen magas fokú munkaintenzitás; a vállalkozások gyakran családi jellegűek és a rokonsági vagy a személyi függés viszonyai jellemzik; a foglalkoztatottság bizonytalan és időleges; a szakképzettség és a termelékenység alacsony színvonalú; a jövedelmek alacsonyak és rendszertelenek.⁴⁶

Téglatermelői gyakorlatukkal a borosnyói cigányok ebbe a kategóriába sorolható tevékenységet folytatnak. A helyi adminisztráció azonban helyi szinten kiváltságos jogot biztosít számukra a községi földek kitermelését illetően, az elnéző magatartást a cigányok rendszeresen magas szavazati aránnyal hálálják meg. „[Volt-e hátrányos megkülönböztetés azért, mert cigányok?] *Ugyan semmi, még a néptanács es annak örvend, hogy itt a sok cigányság, s hogy mindig őt válasszák meg... a polgármestert. Hát igen, met ha a magyaroktól függne, már sokszor le volna váltva. [A cigányok mért választják?] Me szeretik. Szeretik, me barátságos ember, jóindulatú ember, tényleg segítőkész. Úgy egyet érez mindenkivel, az emberekkel. S lehet, hogy itt szorultak az emberek több segítségre, nem a magyarok, s többet hajolt utánuk. S viszont az olyan, hogy kéz kezet mos.*” (11, 12)

⁴⁵ STEWART, Michael Sinclair 1994, 139–163, 191–205.

⁴⁶ TÓTH Pál 1998, 179–180.

Politikai vonatoktól eltekintve az ebben a gazdaságban folytatott rejtett jövedelmű tűnékeny tevékenységek ellenére nem beszélhetünk parazita jellegű gazdálkodási formáról, részben azért, mert valójában értékteremtő, termelő tevékenységről van szó, másrészt azért, mert olyan szolgáltatást biztosítanak általa, amely iránt valódi kereslet tapasztalható.⁴⁷ A falu magyar lakói legalábbis addig nyugodtak, amíg a cigányok vet(het)ik a téglát, és nem kényszerülnek tömegesen a magyarok természetett/tenyésztett javait megdézsmálni. Fenyegető veszélyként érzékelik az országos politikai átstrukturálódást és az EU-s normák bevezetését: „Szegényeknek már csak ez maradt, ez a téglavetés, ha ezt betiltják, akkor nem tudom, mi lesz velük.” A téglavetés lokális és regionális gazdaságba való teljes integrációját bizonyítja, hogy itt nem számolnak a téglá iránti kereslet esetleges csökkenésével, a tradicionális mesterség eltűnését inkább a politikai-jogi feltételek szigorodásával vélik bekövetkezendőnek.

A kilépést választó csoportok aktivitásának legális részét az ideiglenes tartózkodási engedély képezi. Az építkezések körül vagy egyéb szakmában dolgozók közül senki sem rendelkezik munkavállalási engedéllyel. A budapesti Váci utcában vagy más városokban és falvakban a különféle portékákkal üzletelő-seftelő cigányok állandó stresszben élnek a hatóságok zaklatásai miatt, forgalmazói engedéllyel természetesen ők sem rendelkeznek. A ritka kitiltások magyarázata a sikeresen gyakorolt rejtőzködő magatartás. Többen utaltak arra is, hogy kiépült kapcsolathálójuk, különböző beosztású megbízható ismerőseik vannak a hatósági szerveknél, akiknek módjukban áll *elintézni* az esetleges szankciók lefolyását.

Az üzletelő tevékenység a téglavetéssel ellentétben egyértelműen negatív megítélés alá esik a közvélemény részéről, hisz még a vásárlók számára is nyilvánvaló, hogy nem termelő jellegű, hanem nyereszkeskedő-pénzforgató technikáról van szó, aminek sikeréhez éppen vásárlás által járul hozzá a (gyanútlan?) társadalom. Ebben az értelemben ez a fajta piacozás nem az áruforgalom lebonyolítási aktusaként jelent társadalmilag is hasznos tevékenységet, hanem az emberek átverésén alapuló élősködő gazdasági tevékenységnek minősül.

Ha a borosnyói cigány csoportok munkaerőpiaci státusát vizsgáljuk, a bejelentett és megadózott jövedelmek alapján valamennyiüket az inaktív kategóriába sorolhatjuk.⁴⁸ Valójában minden három-négytagú család rendelkezik legalább két aktív keresővel,

akik tevékenységükkel elkerülik az adórendszer vonatkozásait, megvalósított és felhalmozott bevételeik pedig egyértelműen a nyilvántartások alól kieső feketegazdaságból származó láthatatlan jövedelmek. Ide sorolhatók az itthon maradtak által végzett téglavetés (ami után nem fizetnek az állami kasszába adót), gyűjtögetés, magyar családoknál végzett alkalmi háztáji munkák (hosszabb távú patrónus–kliens viszonyról a magyar–cigány csoportok között nincs tudomásom), és a külföldön végzett feketemunka és illegális árusítás egyaránt.

A pusztá megélhetés, vagy a tőkekoncentráció érdekében végzett tevékenységek az informális szektorban számos, változatos megoldást kínálnak. A választott technikától függően a falusi cigányság alosztályokra osztott, hierarchizált és többé-kevésbé sorba rendezett tömeggé változott, amely csak kívülről nézve tűnik egységesnek.⁴⁹

7. A téglavetés társadalmi kontextusa – az etnikai identitás(ok) leképeződése

7.1. „Eredeti, töről vágott cigányok nem vagyunk...”

A cigány lakosság részéről megnyilvánuló tendencia asszimilációs természetű. Bevallottan vagy tagadva, valamennyi cigány csoport társadalmi szintű törekvése a magyar etnikumhoz való tartozás elfogadottá tételére és szimbolikus megerősítésére irányul.

A magyar nemzethez és a helyi magyar lakossághoz való tartozás képzele presztízsértékű a falu cigányai számára. A cigány–magyar együttélési viszonyt kísérő egyoldalú asszimilációs szándékot a székelyföldi cigányság helyzetét leíró tanulmányukban Biró és Oláh *beépülő modellnek* nevezték.⁵⁰ Stewart már teljesen integrálódottaknak nevezi azokat, akik megpróbálnak a nem cigányokhoz (a magyarokhoz) hasonlóan élni, és letagadják cigány származásukat.⁵¹ Az általa kutatott közösség esetében erőteljes oláh-cigány öntudatról és tradícióról beszél, ahol az asszimilációs szándék egyenértékű az öröklött kulturális miliónek – az oláh-cigány kultúrának – a tagadásával. Ezzel szemben Nagyborosnyón a több generációra visszanyúló akkulturáció általános, a nem cigányokra jellemző életmód korai adaptálása, és a cigány származás tagadása. Stewart érvelésének fényében a borosnyói cigányok 70–80 százaléka teljesen integrálódottak lenne tekinthető, ez a terminus azonban nem fedi a lokális valóságot; a cigányokat tekintve inkább közeledésről lehet beszélni, mint részleges vagy teljes társadalmi-kulturális integrációról.

⁴⁷ Vö. TÓTH Pál 1998, 181.

⁴⁸ Ez arányaiban megfelel a cigányok országos szakképzettségi mutatóinak. Az 1992-es felmérés szerint a romániai cigányok 80%-a szakképzetlen. ZAMFIR, Elena – ZAMFIR, Cătălin 1993.

⁴⁹ Vö. TÓTH Pál 1998, 184.

⁵⁰ BIRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor 2002, 42.

⁵¹ STEWART, Michael Sinclair 1994, 30.

A borosnyói magyar közösség legnagyobb szociális problémája a lokális identitások összetételi arányának strukturális megváltozása, az egykor kisebbségi cigány etnikum fokozódó dominanciája. A cigányok számával kapcsolatban Borosnyón is, akárcsak más települések esetében a félrevezető hivatalos statisztikai mutatók mellett csak szóbeli közlésekre, illetve az ezekből kirajzolódó (nem hivatalos) etnikai térképre szorítkozhatunk.⁵² Valamennyi helyzetértékelés alapján a 20. század második harmadától kezdődően a cigány közösségben meredek demográfiai felívelés következett be, ezzel párhuzamosan, az akkulturációs mechanizmus mentén haladt a többségi magyar identitás vállalása. Cigány perspektívából szemlélve a jelenlegi népesedési folyamatokat, „ha egyáltalán »kérdés« vetődik fel, az a »gázszokás«”.⁵³

Az eredettel kapcsolatosan többen a környező falvakat jelölték meg kibocsátó közegnek, amelyekben jelenleg is feltűnően sok cigány él. Markáns tendencia a magyar ősrre való genealógiai visszavezetés, a keverék származás hangoztatása, és a nem tiszta (nem sátoros) cigány identitás építése: „*A cigányok egy része Angyalosról, a mi szüleink Márkosfalváról származtak, ezek mind rókonságba vannak, mind magyar emberektől kezdtek származni. S akkor az egyik hanyagabb vót, a másik ilyen cigány nőt vett el feleségül, és így maradtak, ilyen fele cigánynak s fele magyarnak. Ezek a feltételek vannak minálunk. Ezért gondoljuk mi magunkot, hogy olyan keverékfélék vagyunk... eredeti törzsről vágott cigányok nem vagyunk, egyik ilyen, a másik olyan... felemás.*” (11)

Sokan tudják, hogy a 20. század derekán a cigányok a falu periférikus térrészén álló közös telepen éltek, ez után kezdődött meg a stratégiaileg nagy fontosságú (számukra szimbolikus jelentőségű) terekre, a faluba és főleg a főút mellé való beköltözés, amit az iparosodó városok munkásigényeire válaszoló székely lakosság urbánus környezetbe költözése és ezzel egy időben a természetes kiöregedés segített elő, gyorsított fel. „*Ott benn, benn a Cigányrét... vót egy nagy terület nekik, ott laktak, egy tófészek vót, s mind ott laktak ezek a borosnyói cigányok, osztán kicsidenként kerültek ki a központba, a faluba, ide-oda, azért egyrészt mondjuk azt, hogy szegényebbek vótak annak idején, hogy nem mind most, hogy úgy el vannak gazdagodva, hogy egyik itt s a másik... maholnap meg se ismeri a cigánt, annyira el vannak gazdagodva.*” (11)

Az identitás megkonstruálása csoportfüggő, meghatározásában nagy vonalakban két ellentétes törekvés érvényesül, azonban minden csoport öndefiníciója helyzetfüggő. A szegények részéről az adaptálódási hajlam mutatkozik meg, amit a magyar

önazonosság vállalásában és indokolatlanul gyakori hangoztatásában érzékelhetünk. Választásuk a gazdaságilag periférikus helyzetet igyekeznek a sűrűn szóvá tett kulturális mintakövetéssel szimbolikusan kárpótolni. A mindennapi belső kommunikációban, illetve a vásárok megkötésekor azonban előtérbe helyezik *szegény cigány* identitásukat a más etnikumú vevő emberségére építkezve. A más környezetben élő nem cigány lakosokat egymás közt egyszerűen *magyaroknak* nevezik, ezáltal implicit módon utalnak saját egyéb – nem magyar – nemzetiségükre.

Bár nem őriznek tipikus kulturális jegyeket (pl. jellegzetes viseletet, nyelvet), a gazdagok számára könnyebben vállalható a cigány identitás, ők a cigány jellem pozitív értékeit emelik ki (pl. ravaszság, amellyel túljárnak a parasztok eszén), amely révén meggazdagodhattak. Ez a cigány csoport sem osztja a magyarok elcigányosodással kapcsolatos félelmeit, nézeteit, s kiemelik, hogy a cigányok kifejezetten törekednek a magyarokéhoz hasonló kulturális szintre való emelkedésre: „*Ki vannak művelődve má a nagyja. Nincs annyi baj, nincs annyi bétörés, nincs annyi lopás, nincs annyi nehézség, me mindenki el van foglalva a pénzzel, a mindennapi kenyérrel, a hajsza után célja van, másabbak lettek.*” Ezt a megengedő viszonyt később ugyanaz a cigány nemzetiségű informátor meg is kérdőjelezi, s a cigányokra irányuló kizárási technikák legitimitását nem vonja kétségbe: „*Borosnyó s Gelence, Kovászna megyébe ezen a két helyen van a legtöbb cigány. De akármilyen művelődés, akármilyen... valamennyire csak cigányok vagyunk.*” (11)

A falu belső tereinek etnikai homogenitása a rendszerváltozás után rohamosan megbomlott, s egy térbelileg és társadalmilag marginalizált etnikum törekszik beépülni, etnikailag egynemű teret létrehozni. A több pénzzel rendelkező cigány családok igyekeznek beköltözni a központi lakóházakba. A szegény családok törekvése ezzel megegyező, a központban álló egykori gyógyszerártár épületét például cigányok lakják – bármiféle engedély nélkül, ugyanígy a rendőrség tömbházának egyik szárnyát is. A magyar lakosság az, amely rosszállóan figyel a központ etnikai átrendeződését és az ott folyó destruktív megnyilvánulásokat, épületrombolást („*lelakták a gyógyszerártár szép épületét?*”). A központ feltöltésével megszűnik a cigányok korábbi térbeli kirekesztése, a magyarokkal közös nyelvet és a közös vallást azokkal közös térben igyekeznek közösen használni és megélni. A falu centrumára irányuló térhasználati módosulásnak egy kifele irányuló tendenciája is fokozottan előtérbe kerül, ez azoknak az utcarészeknek a folyamatos bővülése, szélesedése,

⁵² FÜLPESI Gyula – KISS Dénes 2001, 6.

⁵³ STEWART, Michael Sinclair 1994, 11.

amelyekbe a meggazdagodott cigány családok új házakat építenek.⁵⁴

Elfogadhatatlan a magyarok szempontjából a cigányoknak azon törekvése, amely során magukat magyarként határozzák meg. Ezt többnyire az anyanyelv megjelölésével bizonyítják: „*Mi magyarok vagyunk, há te nem vagy magyar? Én nem tudok cigányul!*” (1) Jelentős hányaduk még felekezeti is a magyar lakossággal képez homogén (református) egyházközösséget.

A B. család például személyes dokumentumaira hivatkozva bizonyítja a magyar nemzethez tartozását, gyanúsításként értelmezik és tiltakoznak az esetleges cigány identitás gondolata ellen: „[Milyen nemzetiségűnek vallják magukat? Magyar, román?... cigány?] *Magyar! Buletinbe látott, hogy írja cigán? Há magyar. Há nekem a izébe úgy van írva: magyar. A buletinbe es, a livrétbe es, s a keresztlevélbe es.*⁵⁵ *Természetes dolog. Cigányul nem tudunk – maga tud-é? [Én nem.] – Én se. Éz így van.*” (1) Arra nézve, hogy még számukra sem teljesen egyértelmű a magyar identitás, és még nem történt meg teljesen a magyar önazonosság mentális adaptációja és beépítése, jó példák azok az egymás közti perlekedések, amelyek során ezek a „magyarok” cigányozzák egymást. A külföldre járó családok meggazdagodása azért teremt frusztráltságot és vált ki irigykedéssel telített vegyes érzelmeket, mert tudják: azok is ugyanolyan cigányok, mint az itthon maradt szegény társaik.

– [Ezek a gazdagok... magyarok vagy románok?]

– *Cigányok, min mü!*

– [De maguk nem cigányok...]

– *Magyar cigányok.*

– (szomszéd) *Nem vagy sátoros, hogy legyél cigán!*

Eredeti magyar vagy, a buletinodba azt írja: magyar. Milyen véred van?

– *Há piross.*

– (szomszéd) *S a magyarnak, románnak milyen van?*

Az identitás társadalmi térbe való kivetítéseként a pénzesebb cigány családok a magyar háztartások mintájára székely kapuk állításával reprezentálják választott etnikai identitásukat, a magyart.⁵⁶ A székely kapu a lokális társadalmi integráció és az anyagi jólét szimbóluma is egyben.⁵⁷ A kapu mint identitásjelölő objektum ezzel elveszti szimbolikus jelentőségét, el-

terjedése a cigány lakosságnál a magyarok szempontjából visszautasított, de folyamatban lévő jelenség.

7.2. „*Mind cigán, drága...*” A téglavetés gyakorlata egy idős cigány család szerint kizárólag rájuk, cigányokra korlátozódott, magyar ember régebb sem és most sem foglalkozik ezzel. „[Sokan foglalkoznak?] *Sokan. Téglavetők ezek.* [S csak magyarok vagy cigányok?] *Cigán, mind cigán vót drága.*” (13) Ezzel egybehangzó a magyarok álláspontja, mely szerint a cigányok bármilyen házat építenek, és bármilyen kaput állítanak eléje, akkor is cigányok maradnak a mentalitás és az erkölcsi érzék, valamint a gazdálkodási formák, a háztartás és az életszervezés szempontjai alapján.⁵⁸ Borosnyó cigány közösségeinek magyarként való elfogadása mindeddig nem történt meg, és minden jel arra mutat, hogy nem is fog megtörténni az etnikumok közt húzódozó társadalmi és kulturális szakadék miatt, nem közelíti az egymás mellett élő nemzetiségeket az a tényként megfogalmazott vélemény sem, hogy „*mind művelt iskolások a cigányok, a régi-régi cigán szokást kezdik hagyni.*” (11)

Összefoglalva elmondható, hogy az együttélési technikák a két etnikum részéről másként nyilvánulnak meg, sőt a gazdaságilag eltérő háttérrel rendelkező cigány csoportok is sajátos módon élnek meg az etnikumközi viszonyt. A magyarok részéről következetes szegregálódási törekvés nyilvánul meg, a szegényebb cigány családok fokozottan asszimilációs, integrációs hajlamúak, a tehetősebb cigányok nagyobb arányban vállalják cigány identitásukat, és folyamatos szimbolikus rivalizációt folytatnak, amikor javaikat a magyarok gazdaságaival hasonlítják össze. Mivel a cigány lakosság által űzött mesterség a magyarok önelátó gazdasági berendezkedésétől alapjaiban elütött, az egymás mellett élés más székely falvakhoz hasonló⁵⁹ gazdasági együttműködésre, szimbiózisra nem teremtett feltételeket, ezáltal az etnikai jegyekre irányuló távolságtartás gazdasági szinten is konszolidálódott.

8. A falu etnikai térszerkezete. Közösségi modellek

A cigány családok által lakott tereit a falunak lényegében két nagyobb egység öleli fel. A legsajátosabb, jól körülhatárolható cigányok lakta térrész a falun belül minden kétséget kizáróan a jelen dolgozatban többször emlegetett Cigányrét vagy *gödörök*.

⁵⁴ Korond példáján ugyanez a tapasztalat. BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna 2002, 137–169.

⁵⁵ A személyes dokumentumok közül a keresztlevélben és a személyi igazolványban (*buletin*) nincs feltüntetve a nemzetiség, csak a kötelező katonai szolgálat letöltését igazoló dokumentumban (*livrét*).

⁵⁶ Az identitás vállalásának szituáció-függősége a gazdag csoportnál is helytálló. Gazdagságuk fitogtatása közben a narratívumok szintjén ők vérbeli cigányok, akik átverik és ezáltal gazdaságilag túlszárnyalják a magyarokat. Ezzel szemben egy-egy magángaz-

daság arculatának kialakításakor érzékenyen figyelnek az identitás kinyilvánítására: a külső jegyek itt a magyar önazonosságot kell tükrözzék.

⁵⁷ KOTICS József 1999, 128–129; POZSONY Ferenc 2002, 98–99.

⁵⁸ Foglalkozás szempontjából például nem történt jelentős változás az elmúlt száz évben, ugyanúgy a téglavetés juttatja bevételekhez a cigány lakosság jelentős hányadát.

⁵⁹ Vö. a homoródalmási példával: OLÁH Sándor 2004a, 227–237.

A territoriális integráció útjára lépett cigány családok a falu minden utcáját lakják, a központ és a fő utca tereinek birtoklását pedig feltűnően sokan tűzték célul. Annak ellenére, hogy az anyagilag jobb helyzetű családok nem alkotnak kompakt egységet a belső struktúrában, azaz szétszórta vannak jelen az utca etnikai térképén, életmódjukban több közös vonás is fellelhető, amelyek elütnek a körvonalazhatóbb közösségi szellemben élő cigányréti családok életszervezési mintáitól, és indokot szolgáltatnak arra, hogy a *gödörök* cigányaival szembeállítható közösségként definiáljuk őket.

8.1. Kompakt közösség. A Cigányréten a 8–10 vályog- és faház esetleges összevisszaságban épült, kerítés nem választja el azokat egymástól. Egymás ingó és ingatlan tulajdonát, a gazdaságok határait és a tulajdonviszonyokat a közös tudás révén tartják számon. Így minden itt lakó tudatában van a szomszédos telkek ténylegesen rögzítetlen határvonalainak, amelyeknek átlépése, figyelmen kívül hagyása azonban rendszerint nem ütközik elítélő magatartásba.⁶⁰ Bár minden családnak megvan a maga ajtóeleje, a tagolatlan tereket közösen használják: „*Minék tegyünk kerített? Hogy válasszuk el egymást? Úgyes tudjuk, ki hol lakik.*” A közös területen élők közti társas viszony meghatározott körvonalú gazdasági közösséget jelent, egyfajta nagycsaládi integrációs formát is feltelez egyben.

Az itt élő cigánycsoportra jellegzetes közösségi életmód jellemző, a térhasználathoz hasonlóan egymás tárgykészletét, munkaeszközeit is szabadon, olykor kéretlenül használják.⁶¹ A kicsi, átlátható közösségben a nyilvánosság előtt zajlik a kisebb-nagyobb volumenű téglavásár, amelyből rendszerint szimbolikus részesedést, szeszes italban számított áldomást követelnek a közelebbi-távolabbi szomszédok is maguknak. A téglavetésben igen ritkán, az eladás fázisában és a téglák számolásában, a megrendelő autójára/szekerére való felrakásnál annál inkább törekszenek segítséget nyújtani. Ebben a hozzáállásban a közösségi segítségnyújtáson túlmenően az áldomás bebiztosításának a szándékát látom. Az üzletkötések bizonytalanságának egyik stratégiai megnyilvánulása, hogy nem, vagy nem szívesen kölcsönöznek egymásnak kisebb pénzüsszegeket. A kézhez kapott összegből vásárolt alkohol messzemenően a kollektivitás kifejezője lehet, míg magával a pénzzel min-

den háztartásban úgy gazdálkodnak, hogy tudják: senkire sem számíthatnak utánpótlás tekintetében.

Az itt élők a szolid csoporttudat mellett reménykedve ábrándoznak arról, hogy valamikor ők is kiköltözhetnek a főútra, megszabadulva a gödörkbe szorult nyomortól és az itt élők többszörösen hátrányos helyzetétől, stigmájától.

8.2. Diaszpóra. Cigányok a falu belső tereiben. A *falusi cigányok* a fenti csoporttól nemcsak térben különülnek el; ennél hangsúlyosabb jellemvonás a sajátos életminta-követésük. Ők külföldi és itthoni keresetüknek köszönhetően sokkal jobb anyagi helyzetben élnek, mint a fentebb tárgyalt cigány etnikumú falustársaik. Az időszaki migráció sok család számára a kétlaki életmódra való berendezkedést hozta magával. A két csoport közti gazdasági szakadékon túlmenően ennek a térbeli és időbeli kimozdulásnak tulajdonítható az a kulturális távolság, amely a mindennapi gyakorlatban nyilvánul meg. A huzamos távöltözés miatt leépülőben vannak a szociális-gazdasági kapcsolatok, és csupán azon családok között marad fenn, amelyek ugyanazt az életstratégiát követik, vagy amelyekkel komplementer viszonyt⁶² építettek ki. A Magyarországon dolgozók gyakran üzennek hazatérő borosnyóiaktól családtagjaiknak, rajtuk keresztül akár apróbb küldeményeket, pénzt is juttatnak haza. A nem minden esetben reciprok segítségnyújtás munkaszerzés és -vállalás esetén is megnyilvánul: többen beszervezték rokonaikat, közelebbi ismerőseiket a fekete vendégmunka hálózatába, illetve alapvető eligazítást nyújtottak a piacozás feltételeit és lehetőségeit illetően a kezdő, társadalmilag közeli kötelékben álló falustársaknak.

Bár valamiféle közösségi kohézióról, együvé tartozásról, a szegény cigányoktól elkülönítő szegregációs tendenciáról lehet beszélni az ebbe a csoportba sorolt családokban, a köztük fennálló viszony inkább nagyon látványos, ismétlődően megfogalmazódó *gazdasági szempontú kollektív identitást* jelent, a kulturális és etnikai önazonosság másod- és harmadrangú tényezők az egyén és a családok identitásának megkonstruálásában. A szegényebbek közt tapasztalt kollektivitás itt individuális érdekekkel cserélődik fel, a főútra kiköltözött családok egymással szembeni attitűdje a gazdasági rivalizálás, a látványos tőkebefektetésben való folyamatos rálicitálás a szomszéd javaira. Ezt a versenyhelyzetet a papíron

⁶⁰ Az egységes mentális térképen az általuk belakott terület úgy mond közös használatban van.

⁶¹ Ez vonatkozik a téglavetésnél használt eszközökre, és más jellegű tárgyakra is. Szemtanúként tapasztaltam, hogy a többszöri visszatértemkor „belépőnek” szánt pálinkát Bódi A. az otthon nem tartózkodó egyik szomszéd házából hozott poharakba töltötte, amelyeket használat után mosatlanul vitt vissza és tett a helyükre.

A helyzet érdekessége, hogy ekkor a Bódiék háza előtt álltunk, ahonnan sokkal hamarabb hozhatott volna pálinkáspoharat.

⁶² Ez a kiegészítő kapcsolat például abban nyilvánul meg, hogy amíg az egyik család Magyarországon jövedelemszerző tevékenységet végez, egy másik itthon előzetesen megkötött (gyakrabban szóbeli, mint írásbeli) szerződés alapján előállítja azt a téglamennyiséget, amely a migráns család házépítéséhez szükséges.

tisztázott tulajdonviszonyok, a gazdaságok közötti rögzített és szigorúan betartott határok, az ezeken belüli folyamatos, (olykor) szimbolikus építkezés, és a háztartás külső arculatát meghatározó *kapuemelés* is visszatükrözi.

Kölcsönért ebben a mikrotársadalomban *nem illik* fordulni, igyekeznek úgy gazdálkodni a megszerzett javakkal, hogy lehetőleg senkire ne szoruljanak még nagyobb volumenű befektetés okán (mint pl. a házépítés) sem. A reprezentációs megnyilvánulások folyamatos újratermelése közepette a kölcsönkéréshez a migrációból származó javak mennyiségével össze nem egyeztethető módon gyenge anyagi háttér és nagy szegény képzete konnotálódik.

A pazarló életvitelt folytató személyekkel/családokkal (pl. M. esete) szemben ez a csoport elítélő magatartást tanúsít. A szegény (ítthoni téglavető) és a gazdagabb (migráns) cigány csoportok szembenállításának ez a javakkal szembeni attitűd is komponense. Azzal, hogy az utóbbi csoport tagjai arra töreksenek, hogy munkájuk/tevékenységük eredménye minél látványosabban mutakozzék a falu értékeinek szimbolikus struktúrájában, a magyar közösségekben domináns munkamorálhoz és gazdaságépítő stratégiáikhoz hasonlít, ami bizonyos szintű elfogadottsággal, integrációt megengedő szándékkal egészül ki a példaképnek tekintett magyar közösség részéről.⁶³ A szegényebb réteg ezzel ellentétben gyorsan feléli a nehezen megszerzett jövedelmet, vegetáló életmódjával pedig az etnikumtól elvonatkoztatott többség megvetését és kirekesztő magatartását provokálja ki.

9. A gazdasági gyarapodás felekezeti aspektusai

9.1. A református cigányok vallásgyakorlása. A felnőtt cigány lakosság a keresztség iniciációs rítusa alapján református vallású. Nyilvános hitéletét kevés kivétellel kizárólag az emberélet nagyobb fordulói alkalmával gyakorolja, egyébként a cigányok – más falusi gyülekezetekhez hasonlóan – távol maradnak mind az istentiszteletektől, mind az egyházi közteherviselés gondjaitól. Az egyházzal szemben tanúsított passzív viszonyulásuk árnyalataiban változik a gazdasági-társadalmi eredők mentén meghúzott határok, a gazdasági hierarchia fokozatain belüli családok, valamint azok tagjai szintjén. A szervezett egyházi életben való részvétel érdek- és alkalmfüggő: szokványos ünnep- és vasárnapokon a cigányság távol marad, a karácsonyi ajándékozás és a külföldi egyházi

segélyek szétosztásakor a magyar lakosság szerint a cigányság „*felháborítóan*” felülreprezentált.

A református gyülekezet a megélt református hit alapján nem szerveződik egységes egészbe, hanem az etnikai identitás által meghatározottan, *anyakönyvileg* két református – magyar és cigány – gyülekezet körvonalazódik. A közös templomhasználat, a közös úrvacsoravétel, a közös kehely használatának riadalma a magyar lakosságot arra ösztönzi, hogy az elvértve templomba járó néhány cigány személlyel szemben folyamatosan kizáró-eltávolító magatartást tanúsítson, és ezt a lehető legnyíltabban tegye. A környező orbaiszéki falvakban is jelezték, hogy a közös úrvacsorai kehely használata miatt templomba járó magyar egyháztagek mondtak le az úrvacsorában való részesülésről.⁶⁴

Bár egyházon belüli vallásos élete igencsak visszafogott, annál nagyobb a cigányság hatása a belső egyházpolitikai életre. Ez a befolyás nem aktív hozzáállásban, érdemi döntésekben vagy tettekben áll, hanem hosszú távú következményekkel járó erőszakos megnyilvánulásokban konkretizálódik. Kutatásom kezdete óta egymást váltva három lelkész szolgált Nagyborosnyón. Mindannyiuk a fokozott, állandó fenyegetettség érzésében munkálkodtak a gyülekezetben a cigányok kiszámíthatatlansága, indulatosága miatt. Kettő a kirobbanó konfliktusok és a megkárosítások miatt távoztak a gyülekezetből.

9.2. „*Vannak cigányok, akik finomak...*” A Jehova Tanúi szekta. Romániában a rendszerváltozás után a hivatalosan jegyzett és társadalmilag kanonizált vallásokkal szemben fellépő, új világmagyarázó rendszert, új életmintát felkínáló vallási alapú szervezkedések (szekták) jelentek meg, illetve vállalták fel a nyilvánosságban is korábban rejtett jelenlétüket, aktivitásukat. A vallásszociológiai szakirodalom a szekták, kisegyházak megjelenését és a tradicionális, társadalmilag domináns vallási doktrínáktól történő tömeges elfordulást a változó társadalmi-gazdasági körülményeknek és a társadalom szegmentálódásának tulajdonítja.⁶⁵ A kommunista diktatúra 1989-es összeomlásával és a modernizációs folyamatok társadalmi-gazdasági szintű gyors beindulásával e megállapítás nálunk hatványozott igazságtartalmat fed. Tény, hogy ezek a kisegyházak meglehetősen sikerrel gyarapították tagságukat a református falvakban, s feltűnően sok átkeresztelkedőt számláltak éppen a cigány népesség soraiból.⁶⁶

⁶³ A cigány lakosság társadalmi befogadásáról érdekes módon sehol nem lehet olvasni. Azokon a székely-magyar településeken, ahol a cigányság megpróbál társadalmilag közelebb helyezkedni a magyar lakossághoz, törekvése kemény ellenállásba és elszigetelődésbe ütközik, az etnikumok egymás mellett élése sehol nem jelent együttélést. Az eddigiekhez lásd még FOSZTÓ László 1997, 65–82.

⁶⁴ Például Cófalván, ahol egy templombajáró idős székely gazda több évig tüntetően elmaradt az istentiszteletekről. Más településeken a magyar közösség tagjai nemtetszésüket fejezték ki az esetleges *közösködést* illetően.

⁶⁵ HAMILTON, Malcolm B. 1998, 239.

⁶⁶ KINDA István 2005, 114–118.

A pünkösdisták és a különböző neoprotestáns csoportok mellett a Jehova Tanúi az egyik leghangsúlyosabban teret hódító szekta. Újabb követőket a kívülállók személyes megkeresésével és meggyőzésével, azaz *térítő munkával* biztosítják. A szervezet életképességét hívei számának látványos gyarapodása és terjeszkedésének gyors üteme is jelzi.⁶⁷

Azokat a személyeket, akik megkeresztelésük-nél fogva valamely történelmi egyházba tartoztak, és vallásukat az új tanok követésével elhagyták, az erdélyi magyar rurális közösségek a szocializmus idején kizárásos technikákkal a társadalom peremére szorították. Az aranykorszak történelmi periódusában (is) a nemzeti identitás erősítését és kinyilatkoztatását, a magyarság megtartó erejét egyértelműen a beszűkített tevékenységű, rejtőzködő vallásgyakorlásra kényszerülő és berendezkedő magyar történelmi egyházak jelentették. A vallás elhagyása szimbolikus síkon a magyarság megtagadásának és a román hatalom melletti felzárkózásnak negatív képzetét társította az öntudatosabb magyar közösségekben. Sok településen ezért a protestáns és katolikus gyülekezetek a felekezetük elhagyására buzdító jehovisták házaló-térítő akcióját a magyarság nemzeti értékeitől való megfosztásként, az identitás leépítésének közvetett szándékaként értelmezték, még akkor is, ha falubeli magyar etnikumú ismerősök toboroztak új szektatagokat, és – főleg a nyilvános szférában – határozottan elutasították azokat. Ezt a közösségi tartózkodó magatartást intézményesítette a kommunista államhatalom is, amely szigorúan tiltotta az efféle szervezkedéseket a marxi-lenini vallásellenes materialista elvek érvényességének jogán. Ellenállásként hatott emellett az, hogy a Jehova Tanúi férfi tagjai a vallási meggyőződésre és egyházuk dogmáira hivatkozva megtagadták a kötelező katonai szolgálatot. A vallási üldöztetés ezért főleg ezeket a sorköteles férfiakat érintette, és sokakat közülük hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetésre is ítélték. A szekta vitalitását bizonyítja, hogy a faluközösségek elítélő magatartása és a hatalom üldöztetései közepette is gyakorolták hitüket, összejöveteleiket kisebb-nagyobb rendszerességgel megszervezték egy-egy magánháznál, és meggyőződésükben megmaradva túlélték a tiltó politikai rendszert.

A rendszerváltozás után ez a vallási közösség nagyobb erővel, megújulva lépett a szélesebb nyil-

vanosság elé. Egy-egy településen belül azok a családok váltak a vallási-ideológiai eszmék fő terjesztőivé és irányítóivá, akik a szocializmus alatt is megmaradtak hitük mellett. Ők a diktatúra bukását az ellenük korábban elkövetett vétségek isteni megtorlásaként értelmezték, meggyőződésük visszaigazolását és egyben terjeszkedő-térítő tevékenységük legitimációját látták a bekövetkezett történelmi események kiváltotta változásokban felfedezni. Bár a vizsgált faluban nem, számos más településen ekkor jelentek meg az első házaló Tanúk, akikhez az újrjéledő magyar kisközösségek meglehetősen gyanúval viszonyultak, közelebbi megismerésük pedig ellenszenvet generált a lakosság legnagyobb hányadában.

A történelmi egyházak életében való hátrányba kerülés és a vallásgyakorlásban is megmutatkozó társadalmi rétegződés elsődlegesen a falusi cigányokat defavorizálta.⁶⁸ Lényeges magyarázó tényező az, hogy a szekta térítő munkája nyomán a magyar közösségtől eltérően a cigányok közt nem hatott a vallás – és közvetve az identitás – elvesztésének riadalma, hanem ellenkezőleg, sokan a magyar közösségbe történő integráció kínáló lehetőségét látták benne. A nemzetiségtől elvonatkoztatott, interetnikus testvéri közösség képzete ezért a meggyőzés találó érveként működött csoportjaikban, és további pozitív adottság volt, hogy új gyülekezetükben egyenlőségi viszonyok közt gyakorolhatják hitüket (ezt csak fokozta annak hallatlan intézményes lehetősége, hogy az új egyházban bármelyik hívő képzettségétől függetlenül akár alkalmi prédikátori státust is betölthet).

Az Igazság tanítása mellett a belépést elősegítendő a jehovisták meggyőző technikaként az anyagi segítségnyújtást alkalmazták a szegényebb cigány lakosság körében. Az ilyen segélyakciók során a megcélzott család nemcsak alapélelmiszereket és ruhaneműt kapott *ajándékba*, hanem jelentős pénzüsszeggel is gazdagodott. A gazdasági felkarolás szándéka ellenére számos cigány család távol maradt a vallásos összejövetelektől, a vallásgyakorlás alkalmainak sűrűsége, az addigi életvitel gyökeres megváltoztatása, az alkoholfogyasztás és a dohányzás teljes mellőzése taszító, kényelmetlen tényezőként hatott a szabad időhasználatot és az italozó mulatozást kedvelő cigányság között.⁶⁹ Talán ennek tulajdonítható a váltás a szekta részéről, hogy a későbbiekben igyekeztek kizárólag a biztos belépőket

⁶⁷ A 19. század végén Amerikában alapított szekta az óceán átihalva Európában olyan ütemben kezdett híveket toborozni, hogy egyes délkelet-erdélyi falvakban – pl. az orbaiszéki Páván – már az 1930-as években magyar ajkú követőkre talált. Az új vallást követőket nem nézték jó szemmel, és főleg nem vették komolyan. Falumonográfiájában Bartha Károly az egyik „híres kurvát” nevezi meg a szekta első falubeli követőjeként. BARTHA Károly

é. n., 351. Az információ és a forrás rendelkezésemre bocsátását Szőcsné Gazda Enikőnek köszönöm.

⁶⁸ JÁVOR Katalin 2000, 817.

⁶⁹ Komolynak számító cigány család tagja szerint: „Ezek itt nem szabad, hogy egy születésnapot, egy karácsonyt, egy búsvétot megünnepeljenek. Há mi értelme van akkor annak, hogy dolgozunk, s semmit nem élvezünk belőle?” (3) Egyedül élő fiatalember véleménye

jutalmazni.⁷⁰ Az erősebb magyar egyházközösségek tagjainak elutasító viselkedése az amúgy is kirekesztett cigányságot meggondolandó lépésre kényszerítette, ennek ellenére a jehovisták részéről megnyilvánuló erőszakos integrációs szándék számos új cigány tagot csalogatott a szekta berkeibe.

A demokrácia a Nagyborosnyón élő cigány közösségeket viszonylag nagy szegénységben és munkanélküliségben találta. A munkahellyel rendelkező keveset elsőként tették az utcára a leépülő állami vállalatok. A negatív etnikai megkülönböztetés gyenge gazdasági háttérrel és alacsony képzettségi mutatóval, valamint fokozódó munkanélküliségi rátával társult, helyzetük ezért a kapitalista versenyhelyzet küszöbén is többszörösen hátrányosnak minősült.

A Jehova Tanúi szektába tartozó borosnyóiak – akárcsak az ország többi részein élők – a kommunizmus évtizedei alatt üldöztetést vállaltak. A szekta ezen a településen az 1970-es években lépett fel nyilvánosan, és már az első bekeresztelkedők között volt az a téglavető cigány család, amely a rendszerváltás után három gyermekével és azok időközben kialakult családjával a helyi gyülekezet hajtómotorjaként vállaltak szerepet. Az 1990 utáni szabad vallásgyakorlás és sikeres propagandamunka eredményeként megrugaszkodott a bekeresztelkedők száma, jelenleg a faluban a Jehova Tanúi kb. 150 tagot számlálnak.

Az első térítők még magyar etnikumúak voltak; a református egyházat fokozatosan elhagyó és Tanúnak álló cigány családok közössége azonban gyorsan túlnőtte a magyarokét, és a szektához a „*cigány vallás*” képzetét kezdték társítani a falubeliek. Ez a tény mára már annyira taszító erőként működik a magyar lakosság körében, hogy magyarnak a helyi gyülekezetbe való belépési valószínűsége minimálisra csökkent: „*Kevés a magyar közöttük, sokan lennének, csak szégyellik, hogy a cigányok közé békeveredjenek. De ha mondjuk nem lenne annyi cigány, akkor lehet, többeket érdekelne ez az Igazság.*” (12)

Néhány évvel ezelőtt az amerikai központból kapott kölcsönrel a Tanúk közössége imatermet épített, ahol rendszeres vallásos összejöveteleiket tartják.

A szekta protestáns faluban való megjelenésekor kialakult, valamint az azóta eltelt évtizedek alatt kisebb nagyobb mértékben megváltozott közvélemény alapján több viszonyulási modell vezethető le a felekezeti egymás mellett élés jelenségéről.

a.) Részleges elismerés. A magyar közösség úgy véli, hogy a jehovista cigányok sokkal rendesebbek,

életmódjuk, erkölcsaik a magyarokéhoz áll közelebb. A szektába tartozás cigány szempontból történő értékelése is pozitív: „*nem isznak, nem szivaroznak, rendesek; ...nem részeskednek a családba s így nyugtábban elvégezzük a munkákat, me segitt a család*”. Ők maguk úgy vélik, a magyar közösség toleránsabb a jehovista cigányokkal szemben, ami a mindennapi élet cselekvéseiben is megnyilvánul: „*vannak cigányok, akik finomak, s megbecsülik őket*”.

b.) Elkülönítő és elkülönülési tendencia. Kutatásunk falvának narratív diskurzusában a mindennapok szintjén is jelen van a több felekezet együttéléséből adódó kulturális differenciáltság tudata, és – talán a szekta hangsúlyosabb jelenléte óta eltelt másfél évtized okán – a tartós, lényegében egyirányú intolerancia állapota domináns a mikroközösségben. Különösen negatív előjelű a *hívőknek* a cigány lakosság integrációját megcélzó törekvése. Mivel magas arányban képviseltetik magukat a település társadalmán belül, a nyilvánosságban folytatott verbuváló tevékenységük és folyamatos számbeli gyarapodásuk miatt a református lakosság reális társadalmi veszélyként éli meg jelenlétüket, és lehetőség szerint teljes szegregációjukra törekszik.

A Jehova Tanúi közösségébe tartozó cigány családok életvitelük miatt *önként* is elkülönülnek a cigány közösségen belül, de ez a kiválás a református cigányok és magyarok szemszögéből stigmatizáltságot, társadalmi kirekesztettséget is jelent. Életmintájuk teljesen elüt a református cigányokétól. A fiatal például „*az alatt az idő alatt, amíg menne katonaságot csinálni, menyen hirdetni Jehova királyságát*”. Visszatetsző tény a magyar lakosság szerint, hogy éppen az analfabéta vagy alulképzett cigány lakosság hirdeti Jehova királyságát, tanítja meg a Biblia értő olvasására és helyes értelmezésére az iskolázottabb magyar lakosságot, miközben betanult idézeteken keresztül utalnak, „*hivatkoznak*” a Biblia igéire.

c.) Közömbösség. A magyar és a nem jehovista cigány lakosság megoszlik a részleges elismerő és az elkülönítő csoportok közt. A szegényebb cigányok nagyobb arányban néznek fel a *hívőkre* gazdasági okok miatt, a tehetősebbek inkább megvetik azokat. A magyar lakosság inkább közömbösnek tartható. Véleményalkotó szituációban a pozitív álláspont mellett szól a megváltozott életmódok tapasztalata, a jehovista csoport etnikai összetétele viszont negatív tényező, és szintén az a történelmi egyházzal való szembenállásuk.

az esetleges belépésről: „*A hívők nem szivaroznak... én például gyermekkorom óta szivarozok... de hogy egy sört, egy féldecit ne igyak meg a haverokkal, olyan isten nincs.*” (10)

⁷⁰ Ezt a dobbantási lehetőséget is kihasználták nemcsak cigány, de magyar nemzetiségűek is. Más faluból olyan családról is tudomá-

som van, amelynek négy tagja csak a tervbe vett autótvasárlás anyagi fedezetét kívánta a szektába való beállításával előteremteni. A jutalék kézhezvétele után hamarosan visszatértek a református egyházhoz, sőt néhány év eltelté után a családfőt presbiterré választották.

⁷¹ KISS Dénes 2001, 55.

A falu lakói általában úgy tartják, hogy „a jehovistákat erőssen segítik”. A szekta tagjainak gazdasági sikereit Nagyborosnyón egyesek az amerikai központból irányított szervezet önszegélyező politikájának tulajdonítják. Maguk a Tanúk is tagadták az újonnan belépőknek nyújtott anyagi segítség lehetőségét. Az alábbi interjú egy olyan cigány asszonnyal készült, aki egyedüli hívő a családjában.

„Ő [a férje] nem Jehova Tanúja, mindig azt mondta, hogy olyan helyre megyünk, ahol kapunk es valamit, de hát akkor métt állunk olyan helyre bé, ahol sehol semmi nincsen. De hát Jehova Tanúit azért foglaltak itt állást, met az igazságot tanították, s azért tetszett, nem a pénzért. S ezért sokan arra figyeltek fel, hogy ahol nagycsalád volt, mind mü es négy-öt gyerek, hát nem azon vót a cél, hogy pénzt adjanak, me lehet, ha adtak volna, elfogadtuk volna, me mindenki örvend a pénznek, hanem itt abból kellett nagyobb érdekeltség, hogy ingyen van, s értékes, met igaz. Az a fehér az fehér, nem pedig piross!” (12) Ezt többen a reformátusok közül is megerősítették, azzal érvelve, hogy „ha esetleg adnának valamit, akkor igen, de ha nem adnak semmit, akkor métt álljak bé?”

A református cigányok a szekta tagjainak ünneptelen életét, a szórakozás megtagadását, az alkoholfogyasztásra és dohányzásra vonatkozó tilalmakat nehezményezik. Ezek a köztudatban élő vallási kitételek és betartásuk minősége támadási felületként is szolgálnak: a reformátusok figyelik és elítélik azokat a jehovistákat, akik az egészség érdekét hangsúlyozva bort fogyasztanak, és azokat a fiatalokat, akik a helyi közvélemény és a helybéli református fiatalok megbélyegzése elől menekülve távolabbi falvakba (pl. az uzoni diszkóba) járnak szórakozni.

Tényleges kulturális másságaikat feltételezett negatív jellemzőkkel egészítik ki a közösségi beszélgetések során. Bibliamagyarázó közös összejöveteleiket több cigány beszélgetőtárs titokzatos rítusokként értelmezte és írta le, ahol a transzcendens erők megidézése, az eksztázisos vallásgyakorlás és az orgiaszerű szexualitás egyszerre van jelen. „Azt mondják, hogy ott lekapcsolják a villanyt, s akkor békötik a szemüket, s ki akivel éri, egymás feleségivel ízélnék.”

A bekeresztelkedetteken kívül számos olyan szimpatizáns van, akik rendszeresen járnak az imaházba. Körükben megfigyelhető, hogy ez a(z) egyelőre) nem formalizált kapcsolat máris érezteti hatását életszervezésükben, például fokozatosan leéptítik

káros szenvedélyeiket, mondván, hogy „ez nem az a ház, ahol inni lehet”; szorosabb kötelékek, családi kapcsolatok (pl. baráti összejövetelek) alakulnak ki a Jehova Tanúi csoportján belül, ami lassanként kizárja az Igazságot nem ismerő református ismerősökkel tartott relációkat.

Ezt a közeledő tendenciát két megfigyelt család esetében családi tragédiák is elősegítették az érzelmek felkorbácsolásával, a szociális érzékenység kiélezésével: az egyik családban meghalt egy 15 éves lány hosszas (több éves) betegség után, a másik család egyetlen, 7 éves fiúgyermekét veszítette el váratlanul. Az áttérés igényét értelmezésemben a hagyományos világmagyarázó séma súlyos csapás esetén való használhatatlansága okozza. „A modern társadalmakban az egyénnek több világkép áll a rendelkezésére, a konverziót egyikről a másikra való átváltás jelenti. Ezt olyan események váltják ki, amelyek a hagyományos világképben nem értelmezhetők.”⁷¹ Ráadásul ilyenkor a Jehova Tanúi azzal kecsegtetik a szenvedő családtagokat, hogy jöjjenek el a Királyságterembe, „ha látni akarják Jézust”. A halálesetek után érzékenyebbé vált anyákat gyakran víziók gyötörték, amelyek során elvesztett gyermeküket vélték az ablak alatt elmenni, hangját hallották vagy a fényképére nézve vélték úgy, hogy az éppen rájuk nézett, pillantott stb. A transzcendens iránti igényüket a közvetlenebb, személyesebb kapcsolatokon alapuló szektában próbálták kielégíteni.

Számos eset során figyelhető meg, hogy a vallási konverzióra⁷² a nők hajlamosabbak, több család van, ahol csak az asszony (és esetleg a kiskorú gyerekek) tagjai a szektának. A református férfiak inkább tartózkodnak a belépéstől, tartva az ismerősök megszólásától, értékrendjükben a vidám, zenés vallási összejövetelek túlságosan kifinomultnak, visszataszítóknak, a Jehova közelgő királyságát hirdető házaló bibliamagyarázások pedig éppen szégyenteljesnek minősülnek.

A családi katasztrófát elszenvedők csoportja mellett az áttérők helyzete gyakran deprivált. Ők vélhetően azért hajlamosabbak az áttérésre, mert könnyebb a faluközösség normarendszerével való szembeszegülés, vagy alávetett társadalmi pozícióból, magukra hagyatottságukból kívánnak közösségi kapcsolatba integrálódni. Az új vallási közösség erre kínál megoldást, célja a tagok folyamatos verbuválása és integrálása.⁷³

⁷² A fogalmat a Kiss Tamás definíciója értelmében használom. Fogalomhasználatában a konverzió és az átkeresztelkedés nem teljes mértékben szinonim fogalmak. „A konverzió az áttérési (megtérési) folyamat, aminek az átkeresztelkedés az egyik állomása. Amikor az egyik felekezetet statisztikailag regisztrálható tényéréséről beszélünk, az átkeresztelkedés kielégítő magyarázat, a továbbiakban

viszont, amikor a folyamat pszichikai és társadalmi dinamikáját próbáljuk megragadni, a konverzió fogalmát fogjuk használni.” A jehovistának keresztelkedő nagyborosnyói cigányság habitusát vizsgálva a teljes világszemléleti és életmódbeli átállás leginkább a konverzió terminusával fedhető le. KISS Tamás 2003.

⁷³ Vö. KISS Dénes 2001, 60.

A Jehovista cigányok és a Jehovista szerveződés között sokkal szorosabb, személyesebb a kapcsolat, mint a református cigányok és református egyházuk között. A reformátusok a hit gyakorlása tekintetében csupán formálisan tartoznak az egyházhoz, nem vesznek részt az istentiszteleteken.⁷⁴ A gyülekezeti tagok közvetlen kapcsolata mellett a Jehovisták által hangoztatott további előnyös körülmény, hogy a szektán belüli szerepek (pl. prédikátor) cigányok által is betölthetők, és legalább kis közösségüknek elfogadott, teljes értékű tagjai lehetnek.

A kettős társadalmi kirekesztés – cigány identitásuk és Jehovista felekezetiük – mellett a Jehova Tanúi szektába tartozó cigány családok a közelmúltban erőteljesebb tőkegyarapodást értek el, mint hasonló életstratégiákat követő református társaik. Közülük sokan vesznek részt magyarországi vendégmunkában, miközben itthon időszakosan téglágetéssel is foglalkoznak. A piacozás kínálta lehetőségek kihasználását a szekta dogmái lényeges mértékben nem befolyásolják, a gazdasági előrehaladás üdvösnékként tekintett állapot körülményben, a Jehovista erkölcsi kódex betartásának ellenőrzésére, *igaz hívő* státusuk felülvizsgálatára kizárólag itthoni tartózkodásuk alatt kerülhet sor.

A falu egyik legdinamikusabban fejlődő utcáját zömében Jehova Tanúi lakják. Az utóbbi néhány évben itt a főút mellett 30–40 új ház épült, valamennyi cigány tulajdonban van, jelentős hányaduk éppen Jehovista cigányoké. A vallásnak tulajdoníthatóan ezek a családok a korábbi életmodellt, ahol az alkoholnak még túlságosan nagy szerepe volt, teljességében átstrukturálták. Az új stratégia – nem isznak szeszes italt, nem cigarettáznak – nemcsak jelentős állandó kiadás alól menti fel őket, de folyamatosan biztosítja a racionális döntés lehetőségeit is.⁷⁵ A puritán erkölcs és a racionális döntéseket állandósító tőkeorientált életstratégia függvényében a jövedelem folyamatos felhalmozást és újabb beruházásokat tesz lehetővé. Gazdasági helyzete ezeknek a családoknak a stabilitáson túl a református cigány családokhoz és a magyar közösséghez viszonyítva is kiemelkedően jónak mondható.

A társadalmi elismerés és a faluközösségbe emelő integráció az etnikai hovatartozás miatt nem történhet meg teljes mértékben; a szegmentáltságot tovább fokozza, hogy a túlnyomórészt református falu a cigányok körében civilizáltabb életstratégiát

meghonosító jellege ellenére még mindig negatív előítéllettel viszonyul a Jehova Tanúi szekta iránt. A sikeres, előremutató életstratégiák példáinak hatására azonban a bekeresztelkedők köre fokozatosan tágul. A szekta jövőbeni terjeszkedése során a mikroközösségekben valószínűleg a jelenleginél legitimebb pozíciót fog kivívni.

10. „... kisebbségi komplexusok születnek...”

Nagyborosnyón a társadalmi és a gazdasági szerkezet alapvető meghatározója a cigány közösség. A szocializmus alatt megváltozott a falu társadalmi-demográfiai szerkezete, a magyar lakosság háttérbe szorult lélekszám és gazdasági helyzet tekintetében is.

A magyar kisvállalkozások mellett egyre hangsúlyosabban jelentkezik a cigány befektetők, egy kocsmát például cigányok működtetnek. A cigány gazdaságok felszereltsége fokozatosan a magyarokéhoz közelít, több (öt-hat) teherautó van a tulajdonukban.⁷⁶ A gazdagabb cigány családok nyugati mintakövetését az egykézés megjelenésében is tetten érhetjük, céljuk ezáltal a minél nagyobb vagyon átörökítése, több gyerek esetén a törekvés a külön házak építésére és autók vásárlására irányul. Annak ellenére, hogy felismerték az oktatási rendszerben való részvételt mint a társadalmi mobilitás egyik legbiztosabb eszközét, jelenleg nincs példa arra, hogy egyetlen család is a gyerekeit tovább taníttatná. Még az elemi oktatásból is elvonja a gyerekeket a „*pénz utáni hajszája*” azáltal, hogy magukkal viszik egy-egy kilépési fázisban. Az oktatásból való kimaradással pedig továbbra is⁷⁷ zárt marad előttük a társadalmi felemelkedés lehetősége.

A falu egykori református lelkésze szerint Borosnyón „*nem a cigányok vannak kisebbségben, hanem a magyarok. Mindaz pedig, ami a falu közösségi erejét jelenti, a föld, az erdő, az ingatlan – túlnyomó része az ő tulajdonukban van. Aki itt él, ezt látja. Speciális helyzet alakult ki: miközben a magyar embernek alig telik annyira, hogy nyáron kimeszelje a házát, a szomszédja emeletet húz, manzárdot épít, kocsit cserél. Emiatt pedig kisebbségi komplexusok születnek.*”⁷⁸ A magyar közösség rosszállása a gazdagabb cigány családokkal szemben is megnyilvánul, általános vélemény, hogy az anyagi fejlődés nem jár együtt a kulturális fejlődéssel.

A téglavetés, a munkamigráció és a vallási normák (a Jehova Tanúi esetében) együttthatóinak tulaj-

⁷⁴ A hitközséget nem engedte kialakulni az a magyarok részéről megnyilvánuló törekvés, amely vonakodott a cigányokkal való közös úrvacsoravételtől és rosszállta a közös kehelyből ivást.

⁷⁵ Mezőségi kutatások is ezt támasztják alá: FÜLPESI Gyula – KISS Dénes 2001, 5–34; CSATA Zsombor – KISS Dénes – KISS Tamás – SÓLYOM Andrea 2001, 34–54.

⁷⁶ E gazdaságok nem mezőgazdasági termelésre szakosodnak,

sokkal inkább az áruforgalmazás terén felfedezett hiányt kívánják pótolni (pl. a téglavetők számára fűrésztelepi fahulladékot szállítanak, de a lakosság tüzelőanyagát is javarészt ezek a teherautós fuvarosok szállítják le).

⁷⁷ A legidősebb korosztályhoz tartozók közül többen teljesen analfabéták.

⁷⁸ *Háromszék*, 2004. október 9., 5.

donított, fentebb vázolt gazdasági előrelépés – mint láttuk – nem érvényes a teljes cigány közösségre. A tőkeerős csoport mellett a cigányok 15–20 százaléka különböző állami segélyekből, *szocsiból* él, amelyet mezőgazdasági napszámos munkából és/vagy téglavetésből származó jövedelemmel egészítenek ki, tevékenységükkel az önálló és a vegetáló háztartások határmezsgyéjén ingadozó életmódot kísérelnek meg fenntartani.⁷⁹ Állami munkahelyeken vagy magánvállalatoknál jelenleg a cigányok közül egy sem dolgozik. A modern világ ideáltipikus rendjével párhuzamban Borosnyón a társadalmi egyenlőtlenséget még a cigány lakosságon belül is a foglalkozás és nem a származás determinálja.⁸⁰

Létszámuk függvényében a lokális politikai erővonalakat is ők húzzák meg. Az eddigi helyhatósági választások alkalmával egy emberként támogatták a magyar demokrata érdekvédelmi szövetséget és annak helyi delegáltját, aki a tanácsban 1990 óta folyamatosan a vezető pozíciót tölti be. Többszöri visszaválasztását a közvélemény szerint a cigányoknak köszönheti, akiket kampány idején meg szokott vendégelni („*itatni*”). A falu öregedő magyar lakossága – számbeli kisebbség lévén – a cigányok támogatása miatt nem képes esetleges politikai változtatást eszközölni.

Vezetői pozíciókra a cigányok megfelelően felkészült személy hiányában nem pályáztak, ez egyelőre fölösleges is lenne, mert a jelenlegi adminisztratív elit felvállalja ügyeiket, hisz pozícióba jutásukat és folyamatos visszaválasztásukat valamennyi vélemény szerint „*a cigányoknak köszönhetik*”. A helyi közigazgatás cigányok melletti szilárd kiállása a cigány közösség alaposabb berendezkedésének kedvez, a magyarok a falu elcigányosodási folyamata mellett vesztesként és passzív résztvevőként asszisztálnak. Cigány szemszögből elcigányosodási folyamatról nem lehet beszélni (adatközlőm szavaiból az derül ki, hogy ha elcigányosodás van a küszöbön, az nem az etnikai struktúra megfordulását, hanem az erkölcsi normák lazulását jelenti, viszont ez sem megalapozott félelme a magyaroknak). „[Azt mondják-e, hogy elcigányosodik a falu?] *Itten, itten nem fog elcigányosodni, ugyan még ugyan hogy kezdnek kiművelődni a cigánság. [...] Arra mondja, hogy itt több a magyar mind a cigány? Hát itt több, mindenesetre több. Itt a magyarság a falunak csak majdnem 70 százaléké, a többi mind cigán rész.*”

„Ha a magyar–cigány viszonyrendszer egészét nézzük, akkor a felszíni jegyek alapján azt kell mondanunk, hogy a néhol nagyon is lényegesnek mutatózó változások ellenére a magyar és a cigány életvilág közti kapcsolat szerkezetében nem módosult. Egyre több szokatlan, új helyzet, »szabályszegés«

van, de a két szerkezet közti fogaskerékszerű kapcsolódás, a két közösség külön élete megmaradt.”⁸¹ Ez a társadalomkutatók által vizsgált külön élet Nagyborosnyón nem csupán az életminták követésében, hanem a térhasználatban is megmutatkozik. A falu nyilvános tereit legtöbb alkalommal a cigány népesség dominálja, a magyar lakosság a családi, szomszédsági tér intimitásában tölti el szabad idejét. A *cigány falu* képzetének kialakulásához ez a nagyfokú cigány nyilvánosság járult hozzá azzal, hogy ünnep- vagy hétköznaptól függetlenül az utcákat a cigány lakosság özönli el. A magyarok visszatetszése abban mutatkozik meg, hogy elzárkóznak a közös térhasználattól, nyilvános térbe történő kilépésüket a szükségletek szintjéig korlátozzák, az attitűdök ezért ritkán kerülnek nyilvánosságra.

A legnagyobb ellenszenvet a cigányok és a lokális adminisztráció összejártsága kelti a magyarokban. Az intézményekkel, státusokkal szembeni viszony a magyar közvélemény szerint különféle juttatásokon alapuló toleráns mechanizmusokra épül. A polgármesteri hivatal és a cigányok „*összejátszanak*”, de ugyanígy a rendőrség is elnézőbb a cigányokkal szemben, mert anyagi hasznuk származik belőle: „*ezek a Magyarba járó cigányok úgy mozgassák a rendőröket, ahogy akarják!*” A legnagyobb probléma az, hogy a magyar lakosság rádöbrent kiszolgáltatottságára, a helyi igazságszolgáltatás előtti defavorizáltságára, a számukra előnytelen egyenlőtlenségi helyzetre. A falu elcigányosodásának veszélye mellett tehát még egy ténnyel szembesülnie kell, azzal, hogy „*itt a cigányok azt csinálnak, amit akarnak, nekik már nincs törvény*”.

Konkrét konfliktushelyzetben a cigányok közt nem mutatkozik szélesebb körű szolidaritás, az esetleges konfliktus egy magyar és egy cigány fél között nem ölt etnikumközi jelleget, megmarad a személyközi konfrontáció szintjén. Ebből az olvasható ki, hogy a cigány lakosság ténylegesen nem állítja magát szembe a magyarokkal, nem célja az etnikai alapon felállított ellentétes tábor létrehozása, hanem próbál a magyarok közé ékelődve azok életmintái szerint élni a minél sikeresebb hasonulás érdekében. A magyarok frusztráltságuk miatt azonban ezzel a cigány magatartással sincsenek megengedő viszonyban.

A cigányok helyzetértékelése kifejezetten pozitív. „[Vannak-e az együttélés bajok, veszekedések?] *Nincs, itt egyforma. Csak az, hogy a cigán cigánnak maradt s a magyar magyarnak maradt, de barátok. Itt nincs, nincs egyáltalán.*” (11) Nyilvánvaló, hogy egymás gazdasági helyzetének változásait nyomon követik, s a cigány nemzetiségű véleményformáló

⁷⁹ OLÁH Sándor 2004b, 30.

⁸⁰ A társadalmi egyenlőtlenségi rendszer fokozatairól bővebben

lásd HRADIL, Stefan é. n., 98.

⁸¹ BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna 2002, 152.

szerint megelégedéssel veszik tudomásul a haladás tényét. „*Dehogy haraguszna, eppehogy nem haraguszna se a magyarok, se a cigányok a cigányokra, hogy egyik jön, a másik megyen, csak örvendnek azért, hogy kezdnek meggazdagodni s kiművelődni.*” (11)

11. Összegzés, következtetések

Nagyborosnyón a téglavetői gyakorlat és a migráció sajátos összefonódása eredményeként a cigány csoporton belül horizontális törésvonalak jöttek létre, a gazdasági helyzetek kétpólusossága kiélezte – nagyon gazdag és nagyon szegény – vált. A gazdasági választóvonal a jövőben minden jel szerint tovább fog mélyülni a konszolidált gazdasági helyzetük további tökefelhalmozása és a szegények sikertelen feltörekvési tendenciái folyamányaként.

A migráns csoportot nagyfokú gazdasági racionalizmus jellemzi és a piaci igényeknek való rugalmas megfelelés,⁸² receptivitás és adaptálódási hajlam. A cigány közösség számára a láthatatlan gazdaság több, egymást kiegészítő forrásból származó jövedelmei jelentik a kizárólagos megélhetési lehetőséget. Ezek egy része olyan értelemben illegális, hogy nem vonatkoztatható rá az adózási rendszer, más tevékenységek viszont kétségtelül megsértik a törvényt. A felvetett kérdések válaszkereső értelmezései közben – úgy tűnik – megkérdőjeleződött a *becsületes munkával ennyire nem lehet meggazdagodni*,⁸³ magyarok és szegény cigányok részéről megfogalmazott kijelentés előítélet volta. Az általános tendenciákat kutatva a példákon keresztül ezt, a szürke és a feketegazdaság mezsgyéjén pozícionáló jövedelemszerző tevékenységeket mutattam be.

A falu magyar közössége elveszítette irányító szerepét etnikai-társadalmi és gazdasági szinten egyaránt.

Kinda István - Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, kindaistvan@sznm.ro

Adatközlők

- (1) 40–45 év körüli cigány férfi, nőtlen, a szegény csoport tagja, református
- (2) 30 év körüli cigány nő, férjezett, a szegény csoport tagja, református
- (3) 25 éves cigány fiatalember, nős, üzletelő, a gazdag csoport tagja, Jehova Tanúi-szimpatizáns
- (4) 15 éves cigány gyerek, (3) testvére, időszakosan ő is piacozik, a gazdag csoportba tartozik, református
- (5) 35 év körüli cigány férfi, nős, informálisan szerződött erdőmunkás Miskolc környékén, gazdag csoport, Jehova Tanúja
- (6) 30 év alatti magyar értelmiségi nő, férjezett, református
- (7) 28 év körüli magyar értelmiségi férfi, nős, református
- (8) 35 éves cigány férfi, nőtlen, (1) testvére, szegény csoport, református
- (9) 20 éves cigány fiatalember, nőtlen, üzletelő, gazdag csoport, református
- (10) 31 éves cigány férfi, nőtlen, egykori üzletelő migráns, életvitelének tulajdoníthatóan jelenleg is a szegény csoport tagja, református
- (11) 45–50 év körüli cigány férfi, (10) férje, időszakos migráns, gazdag csoport, református
- (12) 45 év körüli cigányasszony, (9) felesége, egykori migráns (piacozó), gazdag csoport, Jehova Tanúja
- (13) 70 éves cigányasszony, férjezett, egykori téglavető, szegény csoport, Jehova Tanúja, faluban élő gyerekeik viszont igen tehetősek (ezért ők sem szenvednek szűkségben)

⁸² Vö. ANGHEL, Remus Gabriel 1999a, 108.

⁸³ Itt a seftelő cigányok példáira gondolok, ahol maguk mutattak rá üzleti sikereik nyitjára: „*kit hogy lehet békázni!*”

⁸⁴ Következtetésem másfajta megfogalmazását egy román kutató a zabolai cigányokra vonatkoztatva írta le: „Számukra lejárt a

Az adott életfeltételek messzemenően kedvezőek a cigányság számára: a kiüregedő magyarok helyét a falu fizikai struktúrájában egyértelműen a cigányok veszik át, a magyarok által dominált terekre való beköltözés tendenciái egyre nyilvánvalóbbak. A magyarok előregedési mutatója és fiataljaik kiköltözési törekvései fokozatosan a cigányok („magyarok”⁸⁴) javára játsszák át az egykori magyar települést.

A valamikor társadalmi deprivációt megélt cigányság rohamos gyarapodása és kedvezőbb gazdasági helyzetbe kerülése a magyar közösség egészét frusztrációval tölti el. Ez az állapot a magyarok introverzióját, az interetnikus kapcsolatok leépülését jelenti, és az asszimilációs törekvés ellenére nagy a valószínűsége, hogy a két etnikum hangsúlyozódó szegmentáltságát fogja eredményezni.

A magyar és a szegényebb cigány lakosság irigységével vegyes félelemmel követi a gazdasági struktúra változásait a migráns csoportok meggazdagodása mentén, a szegény cigányokat pedig lenézik a falu magyar és gazdagabb cigány lakói. A meggazdagodott cigány családok szimbolikus rivalizációt folytatva a tehetősebb magyar gazdákkal szemben határozák meg önmagukat.

A magyar lakosság ragaszkodása a múlt értékeihez és a falun belüli vezető pozícióhoz sok alkalommal az együttélésben a kelleténél élesebb határmegvonással jár, státusának szimbolikus restaurációját rövid időre eléri általa, azonban az utóbbi fél évszázad társadalmi-demográfiai változásaira visszatekintve úgy látom⁸⁵, hogy az idő nem az öregedő magyar közösségnek, hanem a hatalmas humántartalékkal rendelkező fiatal cigány lakosságnak dolgozik.

lassú átalakulások kora. (...) Ma még magyar cigányokról beszélünk, holnap már magyarokról, holnapután (ki tudja?) talán románokról...” ANGHEL, Remus Gabriel 1999b, 98.

⁸⁵ Ezt a falubeli magyar és cigány lakosság, valamint a környező települések közvéleménye is alátámasztja.

Irodalom

- ACHIM, Viorel
2001 *Cigányok a román történelemben*, Osiris Kiadó, Budapest.
- ALBERT Ernő
1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 81–93.
- ANGHEL, Remus Gabriel
1999a Poveste cu țigani maghiari, in: Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*, Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 88–122.
1999b Történet magyar cigányokról, *Korunk* X/9, 91–99.
- BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna
2002 Öndefiníciós kísérletek helyi környezetben, in: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 137–169.
- BIRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor
2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken, in: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 13–49.
- BOURDIEU, Pierre
1978 A szimbolikus tőke, in: Uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*, Gondolat, Budapest, 379–401.
1999 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, in: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*, Új Mandátum, Budapest, 156–178.
- CSATA Zsombor – KISS Dénes – KISS Tamás – SÓLYOM Andrea
2001 Vallás és modernizáció a mezőségen, *WEB. Szociológiai folyóirat*, Kolozsvár, 34–54.
- CSOMA Zsigmond
1992 A hagyományos gazdálkodási kép és etnikai azonosságtudat a Kárpát-medencében. 18–19. század, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 1*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–24.
- FÁBIÁN Zoltán – KOLOSI Tamás – RÓBERT Péter
2000 Fogyasztás és életstílus, in: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*, TÁRKI, Budapest, 225–260.
- FOSZTÓ László
1997 A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatokban. Esetelemzés egy cigány–magyar egymás mellett élés példáján, *Antropológiai Műhely 1*, 65–82.
- FÜLPESI Gyula – KISS Dénes
2001 Roma közösségek együttélési stratégiái, *WEB. Szociológiai folyóirat*, Kolozsvár, 5–34.
- HAMILTON, Malcolm B.
1998 Sekták, kultuszok, mozgalmak, in: Uő: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*, Budapest, 236–264.
- HAVAS Gábor
1998 Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben, in: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, BTF – IFA – MKM, h. n., 93–115.
- HRADIL, Stefan
é. n. Társadalmi struktúra és társadalmi változás, in: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula, Budapest, 67–139.
- JÁVOR Katalin
2000 A vallásgyakorlás integráló szerepe és a differenciáltságot okozó tényezők: rétegek, sekták, felekezetek, nemek, in: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz, VIII, Társadalom*, Budapest, 816–819.
- KEMÉNY István
2000 Előszó, in: Uő (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, h. n. [Budapest].
- KINDA István
2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, KJNT, Kolozsvár, 147–170.
2007a „...az igazságot tanították, s azért tetszett, nem a pénzétt!” Sektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál, in: S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*, Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 321–335.
2007b Téglavetők és üzletelők. A nagyborosnyói cigányok jövedelemszerző technikái, in: Cziprián-Kovács Loránd – Kozma Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékről. Társadalomtudományi írások*, Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 283–297.
- KINDA István – PETI Lehel
2004 Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaskakán? *Erdélyi Társadalom. Szociológiai szakfolyóirat*, II, 2, Kolozsvár, 203–225.

- KISS Dénes
2001 Egy hetednapos adventista közösség kialakulása. A vallási konverziót befolyásoló tényezők, *WEB. Szociológiai folyóirat*, Kolozsvár, 54–66.
- KISS Tamás
2003 *A szocialista típusú modernizáció és hetednapos ünneplő adventista vállalkozók.*
Forrás: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=407>
- KOTICS József
1999 Integrare sau segregare? in: Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*, Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 122–137.
- NAGY Balázs, SEPSISZÉKI
2001 *Székegyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék, Kovászna megye*, Nap Kiadó, h. n. [Budapest], 104–106.
- OLÁH Sándor
2004a Cigányok és magyarok egy székely faluban, in: Uő: *Falusi láttelepek 1991–2003*, Pro-Print, Csíkszereda, 227–237.
2004b Gazdálkodásmód és életvitel, in: Uő: *Falusi láttelepek 1991–2003*, Pro-Print, Csíkszereda, 25–32.
- POZSONY Ferenc
1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.
é. n. [2002] *Zabola*. Budapest.
- PRÓNAI Csaba
1995 Cigánykutatás és kulturális antropológia (rövid vázlat), *Kulturális Antropológiai Cigánytanulmányok I*, Budapest–Kaposvár.
- STEWART, Michael Sinclair
1994 Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon, *Szociálpolitikai Értesítő*, 1994/2.
- SZABÓ Á. Tőhötöm
2004 Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban, *Székegyföld. Kulturális folyóirat*, VIII, 9, 122–144.
- SZILÁGYI Miklós
2002 Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei, in: Uő (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 7–19.
- TÓTH Pál
1998 A falusi cigányság és az informális szektor, in: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzetéről és kultúrájáról*, BTF – IFA – MKM, h. n., 175–185.
- ÚMTSZ – B. LŐRINCZY Éva (főszerk.)
1979 *Új Magyar Tájszótár*, I, A–D, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VARGA E. Árpád
1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Harghita és Maros megye*, TLA – Pro-Print, Budapest–Csíkszereda, 82, 132.
- ZAMFIR, Elena – ZAMFIR, Cătălin (szerk.)
1993 *Țigăniile între ignorare și îngrijorare*, Alternative, București.

Források

- BARTHA Károly
é. n. *Páva*, (kézirat), Szőcsné Gazda Enikő tulajdona.
- JÓZSA Zsuzsanna
2004 Nagyborosnyói őszi kép, *Roma Szombat. A Háromszék melléklete*, III, 9 (okt. 9.), 4–6.
- NAGYBOROSNYÓ község népszámlálási statisztikája.
é. n. Forrás: <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=974>
- SYLVESTER Lajos
é. n. *Téglavető cigányok. Beleejtettek a sárba...*
Forrás: <http://www.3szek.ro/010828/rip.htm>

Capitole din cercetarea economică și socio-antropologică a Țiganilor din Boroșneu Mare (Nagyborosnyó), jud. Covasna
(Rezumat)

Lucrarea este concentrată asupra cărămidarilor și mai ales asupra meșteșugului lor tradițional, pe care autorul îl interpretează ca fiind meșteșug specific pentru etnie. Tema prezintă interes și din punctul de vedere al structurii sociale, deoarece statutul în comunitate și situația materială a familiilor de țigani sunt determinate de măsura în care acestea sunt legate de meșteșugul tradițional. Alături de confecționarea cărămidizilor, cele mai reușite strategii ale comunității de țigani s-au dovedit a fi tehnicile profitabile aplicate în străinătate. Datorită acestor strategii urmate conștient după 1989, în Boroșneu Mare s-a accelerat structurarea internă a țiganilor și a apărut un grup de elită, care prin modelul lui de viață neagă limitele economice și etnice marcate prin tradiție între etniile locale.

Chapters from the Research about the Economic and Ethnic Society of the Gipsy from Nagyborosnyó (Boroșneu Mare, Covasna county)
(Abstract)

In the focus of my research stands the brick-laying, which is from the economic point of view a traditional profession with ethnical characteristics based on nature. The theme is presented from the point of view of social structures, since the degree of attachment to it defines the economic hierarchy, the financial situation of the families. The most successful economic strategies besides brick-laying proved to be the different techniques of foreign earnings. Thanks to the successful combination of those two profit-oriented activities, after the fall of the Ceaușescu-regime, the internal stratification of the gipsy community from Nagyborosnyó has accelerated and a group of upper-class gypsies appeared, which constantly refuses the economic and ethnic boundaries marked by traditions within local ethnicity.